

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАМИДОВ МИРОЛИМБЕК МАНСУР ЎҒЛИ

**ЎЗБЕК АДАБИЁТИДА ТАРИХИЙ ҲАҚИҚАТ ВА БАДИИЙ ТЎҚИМА
(МАШРАБ ОБРАЗИ МИСОЛИДА)**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона – 2022

УЎК: 821.512.133.09-31

**Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси
автореферати мундарижаси**

**Оглавление автореферата диссертации доктора философии (PhD) по
филологическим наукам**

**Contents of Dissertation abstract of Doctor of philosophy (PhD) on
philological sciences**

Хамидов Миролимбек Мансур ўғли

Ўзбек адабиётида тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқима (Машраб образи
мисолида).....3

Hamidov Mirolimbek Mansur o'g'li

Historical reality and artistic fiction in Uzbek literature
(on the example of the image of Mashrab).....27

Хамидов Миролимбек Мансур ўғли

Историческая действительность и художественный вымысел в узбекской
литературе (на примере образа Машраба).....48

Эълон қилинган ишлар рўйхати

Список опубликованных работ
List of published works.....53

**ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ИЛМИЙ ДАРАЖАЛАР БЕРУВЧИ DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02
РАҚАМЛИ ИЛМИЙ КЕНГАШ**

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

ХАМИДОВ МИРОЛИМБЕК МАНСУР ЎҒЛИ

**ЎЗБЕК АДАБИЁТИДА ТАРИХИЙ ҲАҚИҚАТ ВА БАДИИЙ ТЎҚИМА
(МАШРАБ ОБРАЗИ МИСОЛИДА)**

10.00.02 – Ўзбек адабиёти

**ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PhD)
ДИССЕРТАЦИЯСИ АВТОРЕФЕРАТИ**

Фарғона – 2022

**Филология фанлари буйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси мавзуси
Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Олий аттестация
комиссиясида В2021.3.PhD/Fil.1964 рақам билан рўйхатга олинган.**

Диссертация Фарғона давлат университетида бажарилган.

Диссертация автореферати уч тилда (ўзбек, инглиз, рус (резюме)) Илмий кенгаш веб-саҳифаси (www.fdu.uz) ҳамда “ZiyoNET” Ахборот-таълим порталига (www.ziyounet.uz) жойлаштирилди.

Илмий раҳбар:

Сабирдинов Акбар Ғафурович
филология фанлари доктори

Расмий оппонентлар:

Тожибоева Муқаддас Абдурахимовна
филология фанлари доктори

Пардаева Зулфия Джураевна
филология фанлари доктори, профессор

Етакчи ташкилот:

Наманган давлат университети

Диссертация химояси Фарғона давлат университети ҳузуридаги филология фанлари буйича илмий даражалар берувчи DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 рақамли Илмий кенгашнинг 2022 йил “22” 02 соат 10⁰⁰ даги мажлисида бўлиб ўтади. (Манзил: 100151, Фарғона ш., Мураббийлар кучаси, 19, Тел: (0573) 244-44-29; факс: (0573) 244-44-91; e-mail: fardu_info@umail.uz) Диссертация билан Фарғона давлат университети Ахборот ресурс марказида танишиш мумкин (148 рақам билан рўйхатга олинган). (Манзил: 100151, Фарғона ш., Мураббийлар кучаси, 19, Тел: (0573) 244-44-94).

Диссертация автореферати 2022 йил “07” 02 куни тарқатилди. (2022 йил “07” 02 даги 42 рақамли реестр баённомаси).

Ш.М.Искандарова
Илмий даражалар берувчи
илмий кенгаш раиси, ф.ф.д., профессор

М.Т.Зокиров
Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш илмий котиби, ф.ф.н., доцент.

З.Б.Кобилова
Илмий даражалар берувчи илмий
кенгаш ҳузуридаги илмий семинар
раис Уринбосари, ф.ф.д.

КИРИШ (фалсафа доктори (PhD) диссертацияси аннотацияси)

Диссертация мавзусининг долзарблиги ва зарурати. Жаҳон адабиётшунослигида тарихий ҳақиқат ва бадий тўқима масаласини ўрганишда ёзувчи дунёқараши, ёндашув услуби, билим даражаси муҳим ҳисобланади. Тарихий асарлардаги тарихий шахслар талқинида эса ҳаққонийлик, ҳаётийлик, жонлилик бирламчи мезонлардир. Тарихий ҳақиқат ва бадий тўқиманинг тарихий қаҳрамон ва давр талқинидаги ўрни ҳамда аҳамиятини ёритиш орқали ёзувчи услуби, бадий маҳоратига хос жиҳатларни кўрсатиб бериш муҳим амалий аҳамият касб этади.

Дунё адабиётшунослигида тарихий давр, тарихий шахс тасвирида тарихий ҳақиқат ва бадий тўқиманинг ёзувчи услуби, маҳорати билан боғлиқ масалаларни илмий-назарий жиҳатдан ўрганишга бўлган эътибор янада кучаймоқда. Ижтимоий-маънавий муҳит, адабий жараён ва ижодкор дунёқарашининг тарихий қаҳрамон талқинидаги ўрни адабиётшунослик соҳасида ўрганилиши зарур бўлган илмий-назарий масалалар ҳисобланади.

Янги Ўзбекистон барпо этилаётган ҳозирги жараёнда мамлакатимизда амалга оширилаётган маънавий соҳадаги ислохотлар самарасини ошириш зарурати ўзбек адабиётида буюк мутафаккир аждодларимиз ижодини ҳаққоний, холис ўрганиш, улар адабий меросини тўлиқ ҳолда халқимизга қайтариш заруратини тақозо қилмоқда. “Бугунги кунда Ўзбекистон ўз тараққиётининг янги юксак босқичига қадам қўймоқда. Биз миллий тикланишдан – миллий юксалишга эришишни ўз олдимизга энг муҳим ва устувор вазифа қилиб қўйдик. Бу улуғ мақсадга эса жаҳон аҳли билан ҳамжиҳат ва ҳамкор бўлиб яшаш, очиқ демократик жамият қуриш, ҳаётимизда миллий ва умумбашарий кадриятларга ҳурмат туйғусини янада кенг қарор топтириш орқалигина эришиш мумкинлигини биз яхши англаймиз. Айни шу нуқтаи назардан қараганда, ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётни халқаро миқёсда ўрганиш ва тарғиб қилиш, кўпқиррали бу мавзунини бугунги кунда дунё адабий маконида юз бераётган энг муҳим жараёнлар билан узвий боғлиқ ҳолда таҳлил этиб, зарур илмий-амалий хулосалар чиқариш, келгуси вазифаларимизни белгилаб олиш, ўйлайманки, катта аҳамиятга эга”¹. Шунингдек, адабиётшуносликда буюк аждодларимиз фаолиятига оид муайян воқеа-ҳодисаларни, таржимаи ҳолига оид маълумотларни, шахс ва ижодкор сифатидаги қиёфасини бадий акс эттиришнинг нечоғлик тарихий ҳақиқатга мослигини ёритиш ҳамда бу борадаги тадқиқотлар кўламини кенгайтириш алоҳида аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 13 майдаги ПФ-4797-сон “Алишер Навоий номидаги Тошкент давлат ўзбек тили ва адабиёти университетини ташкил этиш тўғрисида”ги, 2020 йил 29 октябрдаги ПФ-6097-сон “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармонлари, 2017 йил 17 февралдаги ПҚ-2789-сон

¹ Мирзиёев Ш. “Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётни ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқора конференция иштирокчиларига. – 2018 йил 7 август // Мирзиёев Ш. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – Б. 339.

“Фанлар академияси фаолияти, илмий тадқиқот ишларини ташкил этиш, бошқариш ва молиялаштиришни янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сон “Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, 2017 йил 13 сентябрдаги ПҚ-3271-сон “Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида”ги, 2018 йил 5 июндаги ПҚ-3775-сон “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорлари ҳамда мазкур фаолиятга тегишли бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда белгиланган вазифаларни амалга оширишга муайян даражада хизмат қилади.

Тадқиқотнинг республика фан ва технологиялар ривожланишининг устувор йўналишларига боғлиқлиги. Мазкур тадқиқот республика фан ва технологиялар ривожланишининг 1. “Ахборотлашган жамият ва демократик давлатни ижтимоий, ҳуқуқий, иқтисодий, маданий, маънавий-маърифий ривожланишида инновацион ғоялар тизимини шакллантириш ва уларни амалга ошириш йўллари” устувор йўналишига мувофиқ бажарилган.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Жаҳон адабиётшунослигида бадий асарда тарихий ҳақиқат, тарихий шахс ва воқелик масалалари В.Жирмунский, Д.Лукич, А.Ковалев, М.Мейлах, Г.Поспелов, Б.Томашевский, М.Храпченко, Л.Тимофеев, А.Т.Цейтлин, П.Медведев² тадқиқотларида ёритилган.

Бадий асарда тарихий ҳақиқат ва бадий тўқима, тарихийлик ва бадий талқин масалалари Ҳ.Абдусаматов, Ҳ.Каримов, Э.Мусурмонов, А.Тангиоров, О.Акбаров, Ф.Темиров, Ҳ.Каримов, А.Носиров, Қ.Кубаев, М.Ҳамраева, М.Тожибоева³ илмий ишлари ва диссертацияларида тадқиқ этилган.

² Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. –Л.: Наука, 1977. –404 с.; Лукич Д. Теория романа. –Варшава, 1963; Ковалев А.Г. Психология литературного творчества. –Л.: ЛГУ, 1960. –438 с.; Мейлах М.Б. Талант писателя и процессы творчества. –Л., 1969. – 478 с.; Поспелов Г. Теория литературы. Поэтика. –М.–Л.: Наука, 1970. –266 с.; Храпченко М.Б. Художественное творчество. Действительность, человек. –Москва: Сов. писатель, 1976. – 367 с.; Тимофеев Л. Основы теории литературы. –Москва: Просвещение, 1966. –748 с.; Цейтлин А.Т. Труд писателя.–Москва, 1968. –188с.; Медведев П. В. лабораторий писателя. –Москва, 1971.

³ Абдусаматов Ҳ. Тарих ва бадий талқин. – Тошкент: Ф.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995. – 184 б.; Каримов Ҳ. Ҳозирги ўзбек насрида ҳаёт ҳақиқати ва инсон концепцияси (70-80-йиллар): Филол. фан. д-ри... дисс. – Тошкент, 1994. – 320 б.; Мусурмонов Э. Раҳимбобо Машраб ва унинг бадий адабиётдаги талқини: Фил. фан. номз... дисс. – Самарқанд, 1995. – 138 б.; Тангиоров А. Ҳозирги замон дostonчилигида тарихий воқелик ва шахс талқини: Фил. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1995. – 142 б.; Акбаров О. Комил Икромов ижодида тарихийлик ва замонавийлик: Фил. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1997. – 134 б.; Темиров Ф. Бадий ҳақиқатнинг ижтимоий-эстетик табиати. – Тошкент, 1986. – 22 б.; Каримов Ҳ. Тарихий шахс ва бадий образ: Фил. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1999. – 151 б.; Носиров А. Тарихий ҳақиқат ва унинг бадий талқини (“Юлдузли тунлар” романи мисолида): Фил. фан. номз... дисс. –Тошкент, 1999. – 127 б.; Кубаев Қ. Ўзбек кинсаларида тарихий ҳақиқат ва бадий маҳорат (60-80-йиллар): Фил. фан. номз... дисс. –Тошкент, 2001. – 32 б.; Ҳамраева М. Тарихий ҳақиқат ва бадий талқин: Фил. фан. номз... дисс. – Термиз, 2010. – 137 б.; Tojiboyeva M. Milliy uygʻonish davri oʻzbek adabiyoti. – Toshkent: MUMTOZ SOʻZ, 2017. – 206 b.

Ўзбек адабиётшунослигида ижодкор таржимаи ҳолининг тарихийликдаги ўрни масалалари И.Султонов, М.Қўшжонов, Н.Каримов, Б.Назаров, А.Алиев, П.Шермухаммедов, Т.Бобоев, Ҳ.Қодирий, И.Ғафуров, Б.Саримсоқов, А.Раҳимов, Ҳ.Каримов, Й.Солижонов, Ҳ.Умуров, Н.Раҳимжонов, А.Каттабеков, Д.Қуронон, Д.Тўраев, У.Тўйчиев, А.Сабирдинов, У.Ўлжабоев, У.Қосимов, Б.Каримов⁴ сингари адабиётшунослар тадқиқотларида ўрганилган.

XX аср адабиётшунослигида Машраб таржимаи ҳоли ва ижоди В.П.Вяткин, А.Фитрат, О.Шарафиддинов, А.Ҳайитметов, Ғ.Ғулум, П.Шамсиев, В.Зоҳидов, П.Қаюмий, А.Абдуғафуров, В.Абдуллаев, М.Зокиров, Ш.Зуннун, Ж.Юсупов, П.Равшанов, А.Халилбеков, М.Ҳошимхонов, Д.Ҳамроева, И.Абдуллаев, Р.Норматова, А.Холмирзаев, А.Жуманазаров⁵ каби олимлар ишларида тадқиқ этилган.

⁴ Султонов И. Адабиёт назарияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1986. – 408 б.; Қўшжонов М. Моҳият ва бадиият. –Тошкент: Ғ.Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977. –232 б.; Қўшжонов М. Ўзбек романчилигининг ривожланиш босқичлари ва жанр хусусиятлари // Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик. Биринчи жилд. – Тошкент: Фан, 1991. –Б. 299-382; Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Тошкент: O‘ZBEKISTON, 2008. – 536 б.; Назаров Б. Ҳаётийлик – безавол мезон. – Тошкент: Шарқ, 2004. –224 б.; Алиев А. Ижод ва изланишлар. – Тошкент: Ғ.Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. –180 б.; Шермухаммедов П. Ижод дарди. – Тошкент: Ғ.Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. –220 б.; Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2002. –560 б.; Қодирий Ҳ. Отам ҳақида. – Тошкент: Ғ.Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. –224 б.; Ғафуров И. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2017; Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент: Фан, 2008. –128 б.; Раҳимов А. Романинг тархи. Ҳ.Каримов. Лирик проза. – Тошкент: Ўзбекистон, 1989. – 32 б.; Й.Солижонов. Ҳақиқатнинг синчков кўзлари. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2009. –228 б.; Умуров Ҳ. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Шарқ, 2002. –256 б.; Раҳимжонов Н. Бадиий асар биографияси. – Тошкент: Фан, 2008; Каттабеков А. Тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат. – Тошкент: Фан, 1982. –228 б.; Қуронон Д. Чўлпон насри поэтикаси. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2004. – 288 б.; Тўраев Д. Давр ва ижод масъулияти. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004; Тўйчиев У. Ўзбек адабиётида бадиийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – 512 б.; Сабирдинов А. Маънавият ва маърифат чашмалари. –Тошкент: Akademnasn, 2016. -144 б.; Ўлжабоев У. Замон талаби ва ижодкор масъуллиги. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. –376 б.; Носиров У. Образларда услуб жилолари. – Тошкент: Фан, 1991. –220 б.; Қосимов У. Адабиётнинг ҳаётбахш кучи. –Тошкент: ЎЗМУ кутубхонаси нашриёти, 2008; Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси. – Тошкент: Муҳаррир, 2011. – 88 б.

⁵ Вяткин.В.Л. Ферганский мистик Девонаи Машраб // Сборник Туркистанского Восточного института в честь проф. А.Э.Шмидга. – Ташкент, 1923. – С. 28; Абдурауф Фитрат. Машраб // Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. II жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б. 83; О.Шарафиддинов. Ўзбек адабиёти тарихи хрестоматияси (XV–XIX асрлар). Олий педагогика ўқув юртлари учун. 2-жилд. – Тошкент: Ўздавнашр, 1945. – Б. 115; Ҳайитметов А. Бобораҳим Машраб // Машраб (Танланган шеърларга ёзилган сўзбоши). – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1958. – Б. 5; Ғафур Ғулум. Икки Машраб // Қизил Ўзбекистон. 1959 йил 12 июль; Ғафур Ғулум. Адабий-танқидий мақолалар. 8-жилд. – Тошкент: Ғ.Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – Б. 276-284; Ўзбек адабиёти. 3-жилд // Машраб ҳақидаги маълумот ва унинг шеърларидан намуналарни Парсо Шамсиев тайёрлаган. – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1959. – Б. 303; В.Зоҳидов. Ўзбек классик адабиёти тарихининг асосий масалалари // Ўзбек адабиёти. 1-жилд. – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1959. – Б. 11; Қаюмий П. Тазкираи Қаюмий. – Тошкент: 1998. – Б. 63; А.Абдуғафуров. Эрк ва эзгулик куйчиси. – Тошкент: Ғ.Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. – Б. 122; А.Абдуғафуров. Қалб қаъридаги қадриятлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1998. – Б. 151; В.Абдуллаев. Ўзбек адабиёти тарихи. 2-китоб. – Тошкент: Ғ.Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. – Б. 46; Зуннун Ш. Машраб ҳақида янги афсоналар // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1969. – № 5. – Б. 53-57; Юсупов Ж. Ҳақиқий Машрабни излаб // Бобораҳим Машраб. Меҳрибоним қайдасан. – Тошкент: Ғ.Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. – Б. 360; Юсупов Ж. Уни девонаи Машраб дерлар // Машраб. Девон. – Тошкент: “SHARQ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 1919. – Б. 8-25; Равшанов П. Талабгори ҳақиқат бўл // Қашқадарё ҳақиқати. – 1992 йил, 15-18 февраль; Халилбеков А. Наманган адабий муҳити. – Т.: Рухафзо, 1998. – 174 б.; Ҳошимхонов М. Машраби мўътабар ўзим. – Т.: Шарқ, 2002. – 144 б.; Ҳамроева Д. Бобораҳим Машраб ғазаллари поэтикаси (маъно, образ ва истилоҳ мисолида). Филол. фан. номз... дисс. – Т., 2004. – 156

Бадиий адабиётда Машраб образининг талқини масаласи М.Жўраев, С.Рафиддинов, Б.Дўсқораев, И.Ёқубов, Э.Мусурмонов, Р.Содиқова⁶ларнинг мақола ва монографияларида, илмий тадқиқотларида таҳлил қилинган.

Профессор М.Жўраев, филология фанлари номзоди С.Рафиддиновнинг “Қиссаи Машраб” асари хусусидаги мақоласида Машраб образининг халқ қиссалари ва китобларидаги талқини таҳлил этилган бўлса, филология фанлари номзоди, доцент Б.Дўсқораев, филология фанлари доктори И.Ёқубовнинг мақолаларида Шухратнинг “Машраб” романидаги Машраб образи билан боғлиқ тарихий ҳақиқат, бадиий тўқимага доир ютуқлар ҳамда камчиликлар ёритиб берилган. Филология фанлари номзоди, доцент Э.Мусурмонов монографиясида Машраб образининг халқ қиссаларидаги талқини, улардаги тарихий шахслар, давр воқелиги масалаларини ўрганишга эътибор қаратилган. Тадқиқотчи Р.Содиқовнинг мақоласида эса Ўзбекистон халқ шоирлари Муҳаммад Али (“Машраб”) ҳамда Тўлан Низомнинг (“Рухи равоним”) дostonларидаги Машраб образлари талқинидаги ўзига хосликлар, улардаги ютуқ ва камчиликлар қиёсий таҳлил этилган.

Юқоридагилардан кўринадики, ўзбек адабиётшунослигида Бобораҳим Машраб ҳаёти, ижоди ҳақидаги тадқиқотлар, мақолалар талайгина, лекин Машраб шахси, таржимаи ҳоли, яшаган даври акс этган бадиий асарлар таҳлили монографик йўсинда кенг ва атрофлича ўрганилмаган.

Тадқиқот мавзусининг диссертация бажарилган олий таълим муассасасининг илмий тадқиқот ишлари билан боғлиқлиги. Диссертация Фарғона давлат университети илмий-тадқиқот ишлари режасининг “Ўзбек адабиётининг долзарб муаммолари” йўналиши доирасида бажарилган.

Тадқиқот мақсади XX аср ўзбек адабиётида Бобораҳим Машраб образи талқинини таҳлил этиш орқали тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқимадан фойдаланишдаги ижодкорлар услуби, маҳоратига хос жиҳатларни ёритиш ҳамда бу давр адабиётининг тараққиёт тенденцияларини белгилашдан иборатдир.

Тадқиқотнинг вазифалари:

ўзбек халқ китоблари ва қиссаларида Машраб образи талқинини таҳлил этиш орқали тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқиманинг асар адабий-эстетик таъсирчанлигини таъминлашдаги ўрнини очиб бериш;

XX аср ўзбек ҳикоячилигида Машраб образи тасвирида бадиий услуб ва маҳорат хилма-хиллигини ёритиш;

б.; Абдуллаев И. Мерос ва талқин. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 211; Норматова Р. Машраб шеърини ва халқ оғзаки ижоди: фил.фан.номз... дисс. автореф. – Тошкент, 2012. – 26 б.; Холмирозев А. Қафасдаги шеър наъраси // Тафаккур. – 2015. – № 3. – Б. 92; Жуманазаров А. Машраб: муаммо ва ечимлар. – Тошкент: Akademnashr, 2015. – 224 б.

⁶ Жўраев М., Рафиддинов С. “Қиссаи Машраб” хусусида // Қиссаи Машраб. – Тошкент: Ёзувчи, 1992. – Б. 3-6; Дўсқораев Б. Ўзбек насрида Машраб тимсолининг яратиш тажрибаси ҳақида мулоҳазалар // Муस्ताқиллик даври адабиёти. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. – Б. 196-211; Ёқубов И. Бадиий-эстетик сўз кудрати // Тил ва адабиёт таълими. – 2008. – № 3. – Б. 12-22; Мусурмонов Э. Раҳимбобо Машраб ҳақида янги маълумотлар. Монография. – Самарқанд, 2015. – 161 б.; Содиқова Р. Тарихий шахс талқини ва руҳий тасвир имкониятлари // Шарқ юлдузи. – 2000. – № 1. – Б.150-153.;

Ўзбек шеърлятида иждокор эстетик идеали, дунёқарашы, ниятининг Машраб қиёфасы талқини билан боғлиқ жиҳатларини аниқлаш;

Ўзбек романчилигида Машраб, унга ёндош бошқа персонажлар талқинидаги тарихий ва бадиий ҳақиқат масалалари тадқиқи орқали давр, қахрамон тасвиридаги услубий ранг-барангликни, бадиият муаммоларини, маънавий-руҳий изланишларни асослаш.

Тадқиқот объекти сифатида Машраб образы акс этган Ойбек, О.Матжон, А.Обиджон, М.Али, М.Мирзо, Т.Низом шеър ва дostonлари, М.Осим, И.Ғафуров, Ш.Жаббор қисса ва ҳикоялари, Ҳ.Ғулом, Шухрат, Х.Бегматов романлари ҳамда халқ қиссалари олинган.

Тадқиқотнинг предметини Машраб образы акс этган XX аср ўзбек шеърляти намуналары, ҳикоя, қиссалари ҳамда романларида тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқиманинг Машраб образы талқинидаги ўрни ва аҳамиятини ёритиш орқали янги ўзбек адабиёти тараққиёт босқичларини кўрсатиш ташкил қилади.

Тадқиқотнинг усуллари. Тадқиқотда қиёсий-тарихий, қиёсий-типологик ва биографик таҳлил усуллари қўлланилди.

Тадқиқотнинг илмий янгилиги қуйидагилардан иборат:

халқ қиссалари, китобларида Бобораҳим Машраб образы талқинида тарихий ҳақиқатдан кўра бадиий тўқиманинг устунлик қилиши халқнинг дунёқарашы, тафаккур тарзы, ижтимоий-сиёсий шароит, ижтимоий-руҳий, маданий-маърифий омиллар билан боғлиқлиги аниқланган;

ўзбек қисса ва ҳикояларида тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқимага мурожаат қилиш ёзувчи дунёқарашы, маҳорат даражасы ҳамда услуби, шунингдек, ижтимоий-сиёсий ва адабий муҳит билан боғлиқлиги турли авлод иждокорлары асарлары мисолида исботланган;

ўзбек шеърлятида иждокор учун Машраб образы даврнинг долзарб муаммолари, адабий-эстетик қарашлары, иждодий кредосы талқинида восита бўлганлиги асосланган;

ўзбек романчилигида Машраб таржимаи ҳоли, қиёфасы, сажиясы билан боғлиқ тасвирлар, унинг даври, унга ёндош бошқа персонажлар талқинида тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқимадан фойдаланишдаги иждокорлар услубидаги хилма-хиллик, шунингдек, ушбу образ тасвирида ёзувчи яшаган ижтимоий, сиёсий даврнинг таъсири масалалари далилланган.

Тадқиқотнинг амалий натижасы қуйидагилардан иборат:

халқ қисса ва китобларидаги Машраб образы тасвирида бадиий тўқиманинг устунлиги, шунингдек, ушбу манбалар ёзма адабиётимизда ўлмас иждокор қиёфасыни гавдалантиришда асос вазифасыни ўтаганлиги, бўрттириб тасвирлаш халқимизнинг улуғ шоирига меҳр-муҳаббаты ифодасы эканлиги асосланган;

XX аср ўзбек қисса ва ҳикояларида тарихий ҳақиқатга асосланган реалистик тасвир усули (М.Осим иждодида), тарихий асарда бадиий ҳақиқатни ярата олиш (И.Ғафуров иждодида), халқ қисса ва китоблары

таъсиридаги бадий тўқиманинг етакчилик қилиши (Ш.Жаббор ижодида) масалалари исботланган;

Ўзбек шеър ва дostonларида тарихий ҳақиқатнинг Машраб қиёфаси ва сажияси, бадий тўқиманинг у билан боғлиқ воқеалар талқинидаги муҳим ўрни ва аҳамияти қатор ижодкорларнинг асарлари таҳлилида кўрсатиб берилган;

Ўзбек романларида Машраб ва унга ёндош персонажлар, унинг яшаган даври, улуғ шоир таржимаи ҳоли билан боғлиқ воқеалар тасвирида портрет, пейзаж, бадий деталь, тасвирий ифода ва воситаларнинг ўрни, аҳамияти турли ижодкорлар асарларини қиёсан таҳлил этиш орқали ўрганиш зарурлиги асосланган.

Тадқиқот натижаларининг ишончлилиги объектга ёндашув ва қўлланилган усулларнинг тадқиқот мақсадига мувофиқлиги, илмий муаммонинг ўрганилиш чегараларининг аниқ белгиланганлиги, назарий маълумотларнинг илмий манбаларга асосланганлиги, танланган бадий манбаларнинг тадқиқот предметига мослиги, чиқарилган хулосаларнинг қиёсий-тарихий, қиёсий-типологик ва биографик таснифлаш ва тавсифлаш воситасида олиб борилганлиги, назарий фикр ва хулосаларнинг амалиётга жорий этилганлиги таҳлил жараёнида ўзбек мумтоз адабиёти ва янги ўзбек адабиёти табиатидан келиб чиқарилганлиги, натижаларнинг ваколатли муассасалар томонидан тасдиқланганлиги билан изоҳланади.

Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти.

Тадқиқот натижаларининг илмий аҳамияти шундаки, чиқарилган хулосалардан замонавий ўзбек насри тараққиёт тамойиллари ва босқичларини аниқлашда, тарихий ва бадий ҳақиқат муносабатини ёритишда, ўзбек мумтоз адабиёти, замонавий ўзбек насри тараққиёт қонуниятларини, ХХ-ХХІ аср адабиёти бадий-эстетик табиати масалаларини, адабиёт тараққиётида алоҳида босқич сифатидаги хусусиятларини ўрганишда фойдаланиш мумкин.

Тадқиқот натижаларининг амалий аҳамияти “Ўзбек адабиёти тарихи”, “ХХ аср ўзбек адабиёти”, “Бадий таҳлил асослари”, “Адабиётшунослик назарияси” фанларидан дарслик ва ўқув қўлланмалар, ўзбек шеърляти ва насрига оид махсус курс, семинарлар ташкил қилишда ҳамда олий таълим муассасалари, ўрта махсус ва умумтаълим мактаблари учун ўқув адабиётлари тайёрлашда манба бўлиб хизмат қилиши билан белгиланади.

Тадқиқот натижаларининг жорий қилиниши. Ўзбек адабиётида Машраб образи талқинида тарихий ҳақиқат ва бадий тўқима мавзусининг кўлами, бадиияти муаммоларини ўрганиш бўйича олинган илмий натижалар асосида:

Ўзбек шеърлятида ижодкор учун Машраб образи даврнинг долзарб муаммолари, адабий-эстетик қарашлари, ижодий кредоси талқинида восита бўлганлиги тўғрисидаги илмий натижаларидан Фарғона вилоят ҳокимлигининг И–2013 №-57 рақамли “Ижтимоий экология муаммолари” номли фундаментал лойиҳасида фойдаланилган (Фарғона вилояти

хокимлигининг 2021 йил 6 июлдаги 06-06/5053-сон маълумотномаси). Натижада “Ижтимоий экология муаммолари” монографиясининг илмий-назарий хулосалари мукаммаллашди;

халқ қиссалари, китобларида Бобораҳим Машраб образи талқинида тарихий ҳақиқатдан кўра бадий тўқиманинг устунлиги, халқнинг дунёқараши, тафаккур тарзи, ижтимоий шароит, руҳий-маърифий омиллар билан боғлиқлиги, ўзбек романчилигидаги Машраб таржимаи ҳоли, қиёфаси, сажияси билан боғлиқ тасвирлар, давр ва Машрабга ёндош бошқа персонажлар, тарихий ҳақиқат ва бадий тўқимадан фойдаланишдаги ижодкорлар услубидаги хилма-хиллик, шунингдек, ёзувчи яшаган ижтимоий-сиёсий даврнинг таъсири масалалари билан боғлиқ далиллардан 2018-2020 йилларда ЎзР ФА ҚҚБ Қорақалпоқ гуманитар фанлар илмий-тадқиқот институтида бажарилган ФА-Ф-1.005 “Қорақалпоқ фольклоршунослиги ва адабиётшунослиги тарихини тадқиқ этиш” мавзусидаги фундаментал лойиҳасида фойдаланилган (Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси Қорақалпоғистон бўлимининг 2021 йил 26 ноябрдаги № 17.02/275-сон маълумотномаси). Натижада Республика ва чет элларда чоп этилган илмий мақолаларда келтирилган назарий хулосалар ва амалий тавсиялари, тадқиқот натижалари, ўзбек адабиётида тарихий ҳақиқат ва бадий тўқиманинг ҳолати ва функционал хусусиятларини аниқлаш билан боғлиқ вазифалар ижросининг таъминланиши, ўзбек адабиётида тарихий ҳақиқат ва бадий тўқима тўғрисидаги хулосаларнинг ёритилиши ҳамда лойиҳанинг фольклор жанрига оид бўлимларининг назарий ва амалий жиҳатлари бойиган;

ўзбек қисса ва ҳикояларида тарихий ҳақиқат ва бадий тўқимадан фойдаланиш ёзувчи дунёқараши, маҳорат даражаси ва услуби, шунингдек, ижтимоий-сиёсий ва адабий муҳит билан боғлиқлиги турли авлод ижодкорлари асарлари мисолида исботланганлигидан Қорақалпоғистон Ёзувчилар уюшмаси ёш ижодкорлари тўғараги семинарида, 2019-2020 йилларда амалга оширилган “Қорақалпоқ фольклори ва адабиёти” Анталогия-хрестоматиясининг фольклор жанрига оид бўлимларини тузишда муҳим назарий ва амалий манба сифатида фойдаланилган (Қорақалпоғистон Ёзувчилари уюшмасининг 2021 йил 29 ноябрдаги № 150-сон маълумотномаси). Натижада Қорақалпоғистон Ёзувчилар уюшмаси ёш ижодкорлари семинарлари ва Анталогия-хрестоматиянинг фольклорга оид бўлимининг илмий-назарий савияси ошган;

Фарғона вилоят телерадиокомпаниясининг 2020-2021 йилларда эфирга узатилган “Маънавият сарчашмаси”, “Адабий муҳит”, “Қадрият” кўрсатувларида ҳамда “Маънавият – қалб кўзгуси” радиоэшиттиришлари сценарийсини тайёрлашда фойдаланилган (Фарғона вилоят телерадиокомпаниясининг 2021 йил 25 августдаги 12-02/109-сон маълумотномаси). Натижада ушбу кўрсатув ва радиоэшиттиришлар учун тайёрланган материалларнинг мазмуни мукаммаллашган, илмий далиллар

билан маънавий-маърифий ва бадий жихатдан бойиган ҳамда халқчиллиги ортган;

Тадқиқот натижаларининг апробацияси. Тадқиқот натижалари 9 та илмий-амалий анжуманда, жумладан, 5 та республика 4 та халқаро конференцияларда маърузалар кўринишида баён этилган ва апробациядан ўтказилган.

Тадқиқот натижаларининг эълон қилиниши. Диссертация мавзуси бўйича 14 та илмий мақола нашр этилган. Ўзбекистон Республикаси Олий аттестацияси комиссиясининг докторлик диссертациялари учун асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрларда 5 та илмий мақола, улардан 1 таси хорижий журналларда нашр этилган.

Диссертация тузилиши ва ҳажми. Тадқиқот кириш, уч боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат. Тадқиқотнинг ҳажми 170 саҳифани ташкил этади.

ДИССЕРТАЦИЯНИНГ АСОСИЙ МАЗМУНИ

Кириш қисмида мавзунинг долзарблиги ва зарурати асосланган, тадқиқотнинг мақсад ва вазифалари, объекти ва предмети тавсифланган, унинг республика фан ва технологиялари ривожланишининг устувор йўналишларига мослиги кўрсатилган, илмий янгилиги ва амалий натижалари баён этилган, олинган натижаларнинг илмий ва амалий аҳамияти очиб берилган, натижаларни амалиётга жорий қилиш, нашр этилган ишлар ва диссертация тузилиши бўйича маълумотлар келтирилган.

Диссертациянинг **“Ўзбек насрида тарихийлик ва бадийлик”** деб номланган биринчи бобининг **“Халқ китобларида Бобораҳим Машраб тасвири”** таҳлиliga бағишланган дастлабки фаслида халқ насри намуналаридаги турли ривоят ва қиссалар орқали Бобораҳим Машраб образи унинг асарлари иловаси билан уйғунликда етиб келганлиги ўрганилган. Ушбу наср намуналари **“Қиссаи Машраб”, “Девонаи Машраб”, “Шоҳ Машраб”, “Ғазали эшони шоҳ Машраб”, “Эшон Машраб”, “Эшони шоҳ Машраб”, “Эшони шоҳ Машраб девонаи Намангоний”, “Мухаммаси шоҳ Машраб”, “Қиссаи шоҳ Машраб”** тарзда номланган. Халқ китобларидаги Машраб нуктадонлиги, ҳозиржавоблиги, топқирлиги, теран фикрлаши билан устозларини ҳам ҳайратга солган шахсдир. Масалан, 1886 йил 15 ноябрда Тошкентда чоп этилган нусха асосидаги **“Шоҳ Машраб қиссаси”**⁷га муқаддима ёзган Маҳмуд Ҳасаний ушбу асарнинг муаллифи номаълум эканлигини, баъзи олимлар Бобораҳим Машрабга ҳамроҳ бўлган Пирмат Сеторий ёки дўсти Исҳоқ Боғистоний ёзган деб тахмин қилишларини таъкидлайди. Тадқиқотда халқ қиссаларидаги Машраб таржимаи ҳоли билан боғлиқ воқеалардаги ўхшаш ва фарқли жихатлар таҳлил этилган. Уларнинг баъзилари ёзма адабий манбалар учун асос бўлганлиги кўрсатиб берилган.

⁷ Шоҳ Машраб қиссаси. – Тошкент: “Шарқ”, 1991.

Албатта, “Шоҳ Машраб қиссаси”, “Қиссаи Машраб”⁸, “Қиссаи Шоҳ Машраб”⁹ каби халқ насри намуналари тўла ҳолда Бобораҳим Машраб ҳаёти ва ижодига оид тарихий-биографик манба вазифасини бажара олмайди, лекин уларда ҳассос, оташнафас ижодкор фикрий олами, дунёқараши, яшаган даври манзараларини ўзида акс эттирган муҳим ўринларнинг мавжудлиги мазкур асарларнинг илмий-назарий аҳамият катта эканлигини кўрсатади. Биз бу асарларда ўзи ҳаёт пайтидаёқ дилбар ижоди ҳофизларнинг севимли кўшиғига айланган, ажабтовур ҳаёт йўлига эга соҳиби ишқ, икки жаҳонга сифмаган қаландар, азиз қадамжолар, муқаддас остоналарни муттасил зиёрат қилиб тиксўзлиги, ғайритабиий хатти-ҳаракатлари билан ўзгаларнинг ҳайрати ва муҳаббатига эришган бузруквор шоир қиёфасини кўрамиз. Маълумки, ўзбек халқ қиссаларида тарихий шахслар билан тўқима образлар уйғунликда ифодасини топади. Албатта, уларда бўрттирма талқин етакчилик қилади. Б.Файзиев Ойбекнинг “Навоий” романидаги Султонмурод образи ҳақида тўхталар экан ёзади: “Олим Султонмурод образи тарихий заминдан ўсиб чиққанлиги туфайли кучлидир, унинг муҳаббати ишонарлидир, айтилган замонда унинг ёвуз, инсофсиз шахслар билан конфликтга кириши, уларга бўлган чексиз нафрати табиийдир”¹⁰.

Тадқиқотда халқ қиссаларида Машрабнинг келишган қиёфаси, умрини ҳақ ва ҳақиқатга етишиш учун сарфлаган, бунинг учун азият ва маломатларга ўзини онгли рўбарў этган, бу ўткинчи дунёнинг сохта обрўсидан, бойликларидан, манманликларидан юз ўгирган, нафратини сохтакорлик, разолат, зулм каби маънавий тубанликларга қарши қаратган, қолу ҳолдан хабардор каромат соҳиби, ўтда ёнмас, сувда чўкмас авлиё экани асосланган. И.Адизова Машраб ҳақидаги халқ оғзаки ижоди манбаларидага “алиф” ва “бе” ҳарфлари билан боғлиқ ривоятга тўхталар экан куйидагиларни таъкидлайди: “Бу ривоят бизни Машраб дунёқарашининг энг муҳим асрори билан ошно этади. У бутун борлиқни Оллоҳнинг зуҳури деб билишини, Оллоҳ битта, бошқа барча мавжудод унинг тажаллиси деб тушунишини англатади”¹¹. Диссертацияда Машрабнинг Мансур Ҳаллож қарашлари билан муштарак жиҳатлари ҳақида ҳам маълумотлар берилган.

Бобнинг “**Ҳикояларда Бобораҳим Машраб талқини**” деб номланган иккинчи фаслида Шукур Жабборнинг “Машраб”¹² ҳикоясида Машраб образи Аллоҳ васлига интилган, ҳақиқатгўй, исёнкор шахс экани халқ китобларидаги маълумотлар асосида талқинини топгани таҳлил этилган. Ҳикояда Машрабнинг деҳқон, Сўфи Оллоёр ва Эшон Шоҳид билан бўлган мулоқот ҳамда мунозараси ўзга мулкани эъзозловчи, ҳол илмининг эгаси, ўлимга тик борувчи, ғайб илмидан хабардор авлиё қиёфасини гавдалантириш ёритилган. Ҳикояда тўйхонада тажалли тушиб Машрабнинг оломон ғазабига

⁸ Қиссаи Машраб. – Тошкент: “Ёзувчи”, 1992.

⁹ Қиссаи Шоҳ Машраб. – Тошкент: “Наврўз”, 2014.

¹⁰ Файзиев Б. “Навоий” романида тарихий воқелик ва бадиий тўқима. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. – Б. 126-127.

¹¹ Адизова И. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (XVI–XIX аср I ярми). Ўқув қўлланма. – Тошкент: “Фан”, 2009. – Б. 100.

¹² Шукур Жаббор. Машраб. Ҳикоя // “Китоб дунёси” газ., 2018 йил 28 ноябрь. - № 22 (287). – Б. 6.

учраши воқеаси тасвири орқали ғофил кимсалар фожеаси кинояга уйғун тасвирда ёритилади.

Ҳикоя воқеалари шундай яқунланади: “Тўй аҳлидан бўлган, ёнбошлаб олган бир кимса оғзидан чилим тутунини пуфлаб, тишлари орасидаги чала ютилмай қолган гўштни чайнаб: “Олиб чиқиб ташланг бу девонани!” деди.

Боягина мухлис бўлиб Машрабга эргашиб келганлар у зотни ташқарига уриб-судраб чиқардилар. Аввал ётқизволиб роса тепкилашди. Одамлар уришни ҳам мусобақага айлантирвордилар. Машраб эса кулиб “Жоним қурбон! Оҳ-оҳ жоним қурбон!” дердилар. Одамлар ургани сари бу зот кулишдан тўхтамасди... Ураётганлар бир-бирига қизиқиб урарди. Кейин кимнинг қўлига нима кирса ўша билан ура бошлади...”¹³. Ушбу ҳикоя Машрабни исёнкор, шу билан бирга ўз маслагига собит, Аллоҳ васлига интилган шахснинг қабартма тасвирини талқин этиш билан ўзига хосдир.

Иброҳим Ғафуровнинг “Қатлгоҳда ўйнаган бола” ҳикоясида Бобораҳимнинг жаҳонгашталиқка мойиллиги ҳамда тасаввуфий қарашлари шундай ифодаланади: “У ҳазрат Исо каби ҳеч маҳал бир ерда кўп тўхтаб қололмас, юрагини тўлдирган ҳислар ҳовлилар, уйлар, саройларга асло сиймас, унинг денгиз каби тўхтовсиз чайқалган ҳисларига фақат чексиз кенгликлар макон ва мақом бера оларди. Машраб Оллоҳнинг ҳидоят нури Мансур Ҳаллож каби ҳар нарсада ўзининг зуҳуроти, ўзининг жилвасини кўрарди. Олам жамики нарсалари билан Яратганнинг ишқида масту аласт бўлиб ётарди унинг назарида”¹⁴. Ҳикояда Абдували бобонинг ўқимишли, хаттот эканлигини тасвирлаш орқали Машрабнинг ҳассос, тасаввуфий сиймо бўлишида оилавий муҳит муҳим ўрин тутгани таъкидланади. Ретроспектив сюжет орқали Машраб отаси вафотидан кейин фотиҳага келган Панжшер ака воситасида йигирма беш йил аввалги воқеа, яъни икки севишганларни қатл этиш жараёни ёдга олинади. Ёзувчи ҳикояда тўқима воқелиқни бадий ҳақиқатга айлантира олади. Икки севишганларнинг фожеали тақдири Машраб қисматида ҳам кейинчалик қайсидир маънода такрорланишига ишора қилинади.

Асардаги Панжшер ака сийрати суратига мос бўлмаган шахс. У ўз хотини ва унинг севгилисини қатл этилишига бош сабабчи. У хотинининг айбларини қозига ошкор этган ночор кимса. У қаттол оломон қатори ўзининг ҳам гуноҳини Аллоҳдан сўраб олган Машрабни телба деб биладиган, ўзининг ногирон ақидаларига кўр-кўрона суянувчи ожиз банда. Тадқиқотда ҳикоядаги Машраб дунёқарашининг шаклланишида ана шу болалиқ воқеалари сабаб бўлганлиги кенг таҳлил этилган.

Иброҳим Ғафуровнинг “Бобораҳимнинг сариқ гуллари” ҳикоясидаги воқеалар Бобораҳимнинг муҳаббати мавзусига бағишланганлиги кенг ёритилган. Улуғ шоирлар шеърларини Машраб соатлаб ширали овоз билан ёд ўқиши, жаҳонгашталиги, билимдонлиги тасвирлангани таъкидланади.

¹³ Шукур Жаббор. Машраб. Ҳикоя // “Китоб дунёси” газ., 2018 йил 28 ноябрь. - № 22 (287). – Б. 6.

¹⁴ Ғафуров И. Ҳаё – халоскор. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2006. – Б. 25.

Диссертацияда Машрабнинг Мажнунга рухан яқинлиги ҳикоядаги кўз ёш, кўзача, чорик акс этган тасвир орқали таҳлил этилган.

“Қиссаларда Бобораҳим Машраб образи” номли учинчи фаслда Миркарим Осимнинг “Синган сетор” қиссасида Бобораҳим Машрабнинг долғали воқеаларга тўла ҳаёт йўли ўзбек халқ қиссалари ва оғзаки ижодидаги ҳассос шоир билан боғлиқ айрим воқеалардан ҳам унумли фойдалангани ҳолда реалистик талқини яратилган. Ушбу ўринда ёзувчи “Ҳақиқий реалист санъаткор билан илмий методология ила қуролланган тарихчи маълум нуқталарда учрашувлари керак”¹⁵ деган фикрга амал қилади. Мутахассислиги тарихчи бўлган Миркарим Осим қиссада тасвирламоқчи бўлган ҳодисаларга ҳам тарихчи, ҳам ёзувчи нигоҳи билан ёндошади. Халқ китобларидаги бўрттирма, тўқима талқинлардан ҳоли реалистик талқин орқали бадиий ҳақиқатни яратади. Асар воқеалари Машрабнинг Қошғардан, Офокхожа эшон даргоҳидан Наманган шаҳрига, болалиги ўтган қишлоғига қайтиши билан бошланади. Миркарим Осим давр билан боғлиқ воқеалар занжирини ўзаро боғлай олади. Маълумки, “Бадиий ҳақиқат ҳаёт ҳақиқати, тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқиманинг қўшилмасидир”¹⁶. Миркарим Осим ҳам ушбу қиссада Машраб образи билан боғлиқ бадиий ҳақиқатни китобхонга тақдим этади. “Ёри билан учрашув”га йўл олган Машраб ҳолати тонги табиат тасвири билан уйғун ифодаланади.

Миркарим Осим Машраб образини яратишда ўзбек халқ оғзаки ижоди манбаларидан самарали фойдаланади. Ёзувчининг афсоналар, ривоятлар асосидаги бўрттирма тасвирлардан кўра тарихий, ҳаётий воқеликларга таянган ҳолда қисса сюжетини такомиллаштиришни афзал билиши тўғри бўлган. Ушбу ўринда В.Г.Белинскийнинг қуйидаги фикрлари характерлидир: “Бирваракайига мухтасар ва тезоб, енгил ва айни пайтда теран бўлган повесть илдамлик билан бир воқеа ва ҳодисадан иккинчисига ўтади, ҳаётни майда-майда бўлақларга бўлиб, ана шу буюк ҳаёт китобидан айрим саҳифаларни суғуриб олади”¹⁷. Дарҳақиқат, Миркарим Осимнинг ушбу қиссасида ҳам Бобораҳим Машрабнинг олис тарих сўқмоқларининг чанг-ғуборлари остида кўринмай қолган долғали, тезкор ҳодисалар асосидаги ҳаёт йўлининг жанр табиатидан келиб чиқадиган сиқик ифодасини таъминлашда воқеаларни биридан иккинчисига ўтказишдаги илдамлик, зарур ўринларда саралаб ола билишлик маҳорати яққол кўзга ташланиб туради. Бобораҳимнинг Қошғарга кетар чоғидаги ҳолати табиат тасвири билан уйғун ифодаланади¹⁸. Шунингдек, қиссанинг “Ихлос тузоғи” қисмида Бобораҳимнинг Қошғарга Офокхўжа даргоҳига кириб боришидаги кўтаринки ҳолат ва шодон қиёфаси ҳам баҳор тасвири билан уйғунликда аксини топган. Машрабнинг Сўфи Оллоёр билан учрашуви тафсилотларига ҳам қиссада алоҳида ўрин ажратилган.

¹⁵ Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. Ўн тўққиз томлик. Ўн тўртинчи том. – Тошкент: Фан, 1979. – Б. 131.

¹⁶ Тўйчиев У. Ўзбек адабиётида бадиийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – Б. 437.

¹⁷ Белинский В.Г. Адабий орзулар. Адабий-танқидий мақолалар. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977. – Б. 218-219.

¹⁸ Миркарим Осим. Синган сетор. – Тошкент: O‘zbekiston НМИУ, 2012. – Б.194.

Қиссада Машрабнинг халқпарварлиги Хўжанд шаҳри ҳокими Окбўтабийдан бир талай бандиларни озод қилишини сўраб бунга эришишда кўринади. Қиссада саройбон томонидан Маҳмудбийнинг ҳокимиятни айёрлик ва риёкорлик билан қўлга киритиш тарихи батафсил ёритилади.

Миркарим Осим қиссалардаги Маҳмудхоннинг орадан уч кун ўтгандан кейин Машраб башорати амалга ошиб, ғойибдан овоз келиб, уй босиб вафот этганлиги воқеасига реалистик тус беради. Асарда шоир қатл этилганидан бир неча ой ўтиб Бухоро амири кўшин тортиб Балх ва Қундуз шаҳарларини эгаллагач Маҳмудхон ўзи яширинган шаҳар чеккасидаги кулбайи вайрона томи остида қолади. Бу эса Миркарим Осимнинг қиссадаги ҳар бир воқеага ҳаётий, ишонарли тус бериб, воқеликни тарихий ҳақиқатга мувофиқ бўлишига эътибор қаратганлигини кўрсатади.

Тадқиқотнинг иккинчи боби **“Ўзбек шеъриятида Машраб образи талқинлари”** деб номланган. Бобнинг **“Лирик асарларда Бобораҳим Машраб сиймоси”** деб номланган биринчи фаслида Машраб образини Мусо Тошмуҳаммад ўғли Ойбек илк бор **“Машраб”** (1937) шеърисида акс эттирганлиги ёритилган. Жами саксон мисрадан ташкил топган ушбу шеърининг ҳар бир банди бешлик сатрларидан иборат бўлиб, 6+5 тарздаги ўн бир бўғинли вазнадир. Машраб ҳақида турли қарама-қарши фикрлар ҳукмрон бўлган, мумтоз адабиётимиз намояндалари ҳақида ижобий фикр айтиш қалтис ҳисобланган шўро даврида унга бағишлаб асар яратишнинг ўзи жасорат эди. Шу боис Ойбек давр талабини ҳисобга олган ҳолда **“сих ҳам, кабоб ҳам куймайдиган йўсин”**да оловқалб, ҳақиқатпараст, халқпарвар, тиксўз шоир қиёфасини яратишга эришади.

Ойбек шеърисидаги **“Асрлар кўрмаган ажиб девона”**¹⁹ сатрларини яратишда **“Шоҳ Машраб қиссаси”**даги маълумотлардан таъсирланганлиги кўзга ташланади. Асардаги **“потила”, “кулоҳидан тошган жингалак сочлар”, “қора кучли нур сачраган махмур кўзлар”, “эски танбур”, “ямоқсиз ўрин қолмаган кўски пўстин”, “каттакон носқовоқ”** каби портрет-деталлар Машрабнинг дарвешона ва шоирона қиёфаси яратилишига хизмат қилган. А.Сабирдинов таъкидлаганидек, **“Машраб”** шеърисида Ойбек **“Буюм орқали, ташқи тафсиллар орқали Машрабнинг маънавий оламига кириб боради. Унинг касбига, қилиқларига, ички оламига ва ташқи қиёфасига хос чизгиларни тасвирлаш жараёнида у яшаган даврнинг аниқ манзарасини гавдалантиришга эришади”**²⁰. Шеърда бир қарашда ташқи қиёфага хос белгилар акс эттириляётгандек туюлса-да, аслида ушбу чизгилар воситасида Машраб сажиясига хос жиҳатлар ўз ифодасини топган.

Тадқиқотда Машраб характеридаги некбинлик, гўзалликка ташналик, бойликка қизикмаслик, ўтин қаловга эпчиллик, олов ва дудни севиши, кафтида чўғларни ўйнаши, қаландарона ҳаётда тобланишлик, хуш овоз соҳиби, соз чалишнинг устаси эканлиги мисоллар асосида ёритилган.

¹⁹ Ойбек. Мукамал асарлар тўплами. Ўн тўққиз томлик. Иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1975. – Б. 63.

²⁰ Сабирдинов А. Ойбек шеърисидеги сўз ва образ. – Тошкент: Akademnashr, 2010. – Б. 9.

Хуллас, Ойбек Машрабнинг оддий, халқпарвар, ҳақиқатгўй шоир, санъаткор сифатидаги қиёфасини гавдалантиради. Унинг қаландарона ҳаёти, бу дунё ҳашамларига нафрати ҳаққоний ёритилгани асар муваффақиятини белгиловчи жиҳатлардандир. Ушбу шеър тарихий сиймоларимиздан бўлган Машрабни халқимизга таништириш йўлидаги илк асар сифатида қимматлидир.

Омон Матжоннинг “Бу – Машраб, Машраб!” (1992)²¹ шеъри Машраб мадҳи орқали бетакрор истеъдод соҳиби қиёфаси ўзига хос тарзда гавдалантирилади. Шеърнинг дастлабки бандида Қуръон оятларини моҳирлик билан қироат этувчи, ғазалларни ёқимли овоз билан куйловчи, шеърятти бетакрор бўлган Машраб сиймоси акс этган. Ҳар банди олти сатрдан иборат бўлган ўн бандли шеърда Машрабдаги камтаринлик, оддийлик, миллатпарварлик, халқпарварлик фазилатлари улуғланади. Шеърда қасидаларга хос кўтаринки талқин усули етакчилик қилади. Машраб тасвири баҳонасида шоир юртимиз тарихига – беклар ўртасидаги бирлик йўқолиб Темурийлар хонадони пароканда бўлган даврга ҳаёлан саёҳат қилади. Улуғ шоир талқини орқали мустақиллигимизнинг дастлабки йилларидаги мураккаб вазиятга ишора этади. Турли гуруҳлардан нифокни кўтаришни, гумроҳ тўполонларга барҳам беришни Машраб руҳидан сўрайди. Омон Матжон Машраб образи талқини орқали даврнинг долзарб муаммоси – ижтимоий адолат, бирлик ғояларини ифодалашга эришади.

Анвар Обиджоннинг “Бобораҳим Машраб”²² (1974) шеъри ҳажман ўттиз етти сатрдан иборат. Шеърнинг ҳар бир банди бешлик асосида бўлиб дастлабки сатрлар XVII–XVIII асрларнинг ўзига хос ижтимоий манзарасини чизиш билан бошланади.

Шеърдаги фикр бошдан-оёқ Машраб нутқи орқали баён этилган. “Зар эзгуликни ифбат булғаган” замонда, ҳақиқат занжирбанд бўлганида адолат ўз сўзини айтолмайди. Бундай ҳолда ўғрилар амалдор ниқобини кийиб олиб, куппа-кундузи эл-юртни талайди. Халқни ҳимоя қилмоқчи бўлган чин фарзандларни эса улар телбага чиқарадилар, ҳатто мавҳ этадилар. Лекин унинг минглаб ялангоёқ издошларини йўқота олмайдилар.

Анвар Обиджон “Машраб дор остида”²³ (1975) шеърида яна улуғ шоир образига мурожаат қилади. Шеърда халқ дарди учун жонини фидо қилган улуғ шоирнинг қиёфасини ўн сатрдан иборат бўлган талқинда акс эттиришга эришади. Машраб “мард ва ночор дўстлар”ига ўз ўлимини ғам чекиб эмас, қаҳ-қаҳ урганларича, шодон кузатишларини сўрайди. У “Мотамсаро турманг жим, Қаранг, мен ҳам куляпман”, дея хитоб қилади. Чунки дўстларининг кулгуси “зил дард”дан унинг қалбини халос этади. Машрабнинг ягона тилаги ўлим олдида яйраб кулган халқини бир марта бўлса-да кўриб қолиш. Бу фақат халққа жабру жафо келтирган мустамлакачилик сиёсатига бўлган

²¹ Омон Матжон. Иймон ёғдуси. Сайланма. – Тошкент: Ғ. Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1994. – Б. 13.

²² Anvar Obidjon. Tanlangan she'rlar 2. – Toshkent: SHARQ nashriyot-matbaa aksiyadorlik kompaniyasi bosh tahririyati, 2014. – B. 326.

²³ Anvar Obidjon. Tanlangan she'rlar 2. – B. 36.

айбномадек жаранглайди. Шеърда Бобораҳим Машраб ўлимга тик боқувчи, кўркмас шахс сифатида ҳам талқинини топган.

Бобнинг “Достонларда Бобораҳим Машраб қиёфасининг акс этиши” тадқиқига бағишланган иккинчи фаслида Муҳаммад Алининг “Машраб” (1966), Минҳожиддин Мирзонинг “Қайғу гули” (1990), Тўлан Низомнинг “Руҳи равоним” (1993) достонлари таҳлилга тортилган.

XX аср ўзбек шеърлятида Муҳаммад Алининг “Машраб”²⁴ достони ўзига хос сюжет қурилиши, композицияси, банд тизими, ифода усули ва воситалари билан ажралиб туради. Достонда ўсмир Бобораҳим Машрабнинг Намангандан Қашқарга – машҳур Офокхўжа эшон даргоҳига йўл олиши, унинг пирга назир этилган Гулгунга ошиқ бўлиб унинг ҳам севгисига сазовор бўлиши тасвирланади. Бу ҳолдан хабар топган Офокхўжа эшон эса Машрабни аёвсиз жазолаб даргоҳидан қувади. Сўнг Машрабнинг қаландарлар тўдаси билан Балхга келиши ва Маҳмудбий ғзабига учраб дорга тортилиши воқеалари баён этилган. Достоннинг ҳар бир банди саккиз сатрдан иборат бўлиб, икки қўшиқдан иборат. Қўшиқларнинг ҳар бири қирк беш банддан ташкил топган. Маълумки, қозоқ адабиёти намояндаси Абай Қўнанбоев томонидан халқ шеърлятининг нозик ритмик имкониятларидан фойдаланиб яратилган ва ўзига хос қофияланиш тизимига эга бўлган, ҳар банди саккиз мисрадан ташкил топган шеър шакли бор... Абай ўзи кашф этган бу шеърлий шаклда “Сегіз аяқ” номли асарини ҳам ёзган бўлиб, Абай шеъри баъзан шу ном билан ҳам юритилади²⁵. Муҳаммад Али қозоқ шеърлятидаги ана шу бандланишга янгича ёндашади ва ўн бир ҳижодан иборат саккиз сатрли банд тизимидан фойдаланади. Муаллифнинг ранглар воситасидаги фалсафий фикрлари ифодаси достоннинг биринчи қўшиқ ўнинчи, йигирма олтинчи, иккинчи қўшиқнинг йигирма олтинчи, қирк бешинчи бандларида ифодаланган. Достонда талқинини топган оқ ва қора ранг билан боғлиқ тимсоллар ҳақиқат ва ёлғон, адолат ва адолатсизлик, ҳаёт ва ўлим, умид ва сароб зиддияти ифодасида муҳим ўрин тутган.

Достондаги Машраб, Гулгун (гарчанд исми бадий тўқима маҳсули бўлса-да), Офокхўжа эшон, Маҳмудбий тарихий, Мардон, Холтой, Шер, Мамасоли, Карим арқончи бадий тўқиманинг маҳсули бўлган образлардир. Асарда Бобораҳим характерига хос жиҳатлар биринчи қўшиқнинг еттинчи, саккизинчи, ўттиз тўққизинчи, қирқинчи, қирқ биринчи, қирқ иккинчи, қирқ учинчи, иккинчи қўшиқнинг ўттиз иккинчи, ўттиз учинчи, ўттиз тўртинчи, ўттиз бешинчи бандларидаги тасвир ва диалогларда ўз ифодасини топгандир.

Адабиётшунос А.Тангировнинг қуйидаги сўзлари достонга хос бўлган яна бир жиҳатни ёритишга хизмат қилган: “Ижодкор ҳеч вақт табиат ҳодисалари моҳиятини ўзгартира олмайди. Объектив борлиқда табиат ҳодисалари қай тарзда юз берса, бадий талқинда шундайлигича сақлаб қолишни талаб этади. Шу боисдан ҳам ижодкорлар табиатнинг муайян жиҳатларини танлаб олади ва уларни ўзи тасвирлаётган воқеаларни

²⁴ Муҳаммад Али. Достонлар. Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1974. – Б. 63-103.

²⁵ Ҳотамов Н., Саримсоқов Б. Адабиётшунослик терминларининг русча-ўзбекча изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – Б. 17.

тўлдиришга, қиёслашга хизмат қилдиради. М.Али ҳам “Машраб” достонининг иккинчи бобида ҳудди ана шу йўлдан боради. Машрабга хос ҳаёлпарастликни талқин этишда чўлнинг бепоёнлигидан фойдаланади. Зеро, инсон ҳаёли ҳам чексизликнинг ёрқин бир кўринишидир”²⁶. Дарҳақиқат А.Алимбеков таъкидлаганидек “Муҳаммад Али талқинида, Машраб, даставвал даҳрий ҳам эмас, мутаассиб диндор ҳам, ҳаётнинг паст-баландини бошқалардан кўра яхшироқ англаган, оқ билан қорадан яралган дунёда ҳақ(истина)ни кидирган, моддий ва маънавий дунёни англашда, кўкда Худони, ерда ўзинигина тан олган, Ҳақ билан ўзининг ўртасида ҳеч қандай воситачини кўришни истамаган зукко шоир, мутасаввуф олим...”²⁷. Диссертацияда шоирнинг пароним сўзлар, шеърий санъатлардан, турли тасвирий воситалардан моҳирлик билан фойдаланиб ифода равлонлиги ва аниқлигини таъминлаш маҳорати ёритилган.

Минҳожиддин Мирзонинг “Қайғу гули”²⁸ достонининг иккинчи номи “Девонаи Машраб сийратига сайр” деб аталган. Достон шоир, девонаи Машраб, фаришта, етти фаришта, иблис диалоглари воситасидаги воқелик асосига қурилган. Эзгулик ва ёвузлик, яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги азалий зиддият, Аллоҳ томонидан муқаррам этилган Одам авлодларининг бора-бора ҳақни унутиб, нафс ботқоғига ботиши, бир-бирига чоҳ қазиб Иблис измига тушиши, бу йўлдан қайтмаса, охир-оқибат таназзулга юз буриши муқаррарлиги девонаи Машраб, фаришта, шоир суҳбатларида аён бўлади. Маълумки, ўзбек ва жаҳон адабиётида Иблис образи акс этган асарлар талайгина. Носируддин Бурҳонуддин Рабғузийнинг “Қисаси Рабғузий”²⁹ асарида ушбу образ ҳақида маълумот берилган.

Достон воқеаларида Машраб етти бор намоён бўлади. Ушбу образ асар воқеалари давомида инсоннинг мураккаб олами, ўзгарувчан қиёфаси ҳақидаги фалсафий фикрлар ифодаси учун хизмат қилади. Ушбу достон Абдурауф Фитратнинг “Шайтонинг тангрига исёни”³⁰ асари таъсирида яратилганлиги воқеалар муштараклиги, образлар талқинидаги ҳамоҳангликда кўринади.

Тўлан Низомнинг “Руҳи равоним”³¹ достони муқаддимасида муаллифнинг Машраб сиймоси тасвирига бағишланган ўтли сатрлари ўрин олган. Достоннинг иккинчи қисмида шоирнинг Машраб қабрини зиёрат қилиш учун Балхга бориш тафсилотлари берилган. Асарнинг “Кенглик аро” бўлимида чўл табиатининг тунги бетакрор манзараси мароқ билан чизилади. Достонда Машрабни севиб қолган қиз қиёфаси кенг тасвирланади. Талқинга кўра Машраб у қизни севмаган. Уни Аллоҳга бўлган ишқгина банд этган. Қизни севган Шаҳоб эса рашк оқибатида Машрабга тухмат уюштиради.

²⁶ Тангиоров А. Ҳозирги замон достончилигида тарихий воқелик ва шахс талқини: Фил.фан.номз... дисс. – Тошкент, 1995. – Б. 66.

²⁷ Алимбеков А. Юлдузнинг беш қирраси. – Тошкент: Чўлпон номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017. – Б. 141.

²⁸ Минҳожиддин Мирзо. Юлдузим. Шеър ва достонлар. – Тошкент: Ғ.Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2009. – Б. 174.

²⁹ Носируддин Бурҳонуддин Рабғузий. Қисаси Рабғузий. Биринчи китоб. – Тошкент: Ёзувчи, 1990. – Б. 13-14.

³⁰ Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. 1 жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б. 220-231.

³¹ Тўлан Низом. Сайланма. – Тошкент: ШАРҚ нашриёт-матбаа концернини бош таҳририяти, 1998. – Б. 248.

Натижада, Офок Хўжа вазирлари Боқи ва Соқи буйруғи билан Машрабга юз дарра урилади. Сўнг унинг бўйнидаги томирга қизиган муҳр босилиб ногирон ҳолга келтирилади. Муаллиф талқинига кўра Офок Хўжа бу ишлардан кейин хабар топади. Вазирлар эса ёлғон сўзлаб Машраб ўзини-ўзи ихтиёрий абгор қилганлигини, шу орқали тарки дунё қилиб, қусурлардан қушод бўлганлигини сўзлайдилар. Уларнинг бу сўзларига Офок Хўжа ҳам осонгина ишона қолади. Аслида катта қудратга эга бўлган ҳукмдорнинг рухсатисиз улар мустақил тарзда бу ишни амалга оширолмас эдилар. Гўё бу билан муаллиф Офок Хўжани ҳам барча айблардан озод қилмоқчи бўлади. Достоннинг “Зиёрат” қисмида Туркистонга бориб Машрабнинг Аҳмад Яссавий қабрига йиғлаган ҳолда тавоб этиши ҳам халқ қиссаларидаги талқинга зиддир.

Хуллас, Муҳаммад Али достонида XX аср ўзбек адабиётида Машраб образи реалистик акс этирилиб, лиро-эпик йўсинда талқин этилганлиги билан катта аҳамиятга эга бўлса, Минҳожиддин Мирзо достонида меҳр-оқибат, иймон-эътиқодни улуғлашдек азалий мавзуларнинг фалсафий ифодасида ушбу образ муҳим ўрин тутган. Тўлан Низомнинг мазкур достони эса ҳаётий ифода, бетакрор талқин ва тасвир, нозик туйғулар сингган сатрлари билан ўзбек достончилиги тараққиётида ўзига хос ўринга эгадир.

Диссертациянинг учинчи боби **“Ўзбек романларида тарихий ва бадий ҳақиқат”** деб номланган. Бобнинг **“Бобораҳим Машраб характери ифодасидаги услубий изланишлар”** деб аталган фаслида XX асрнинг 80-йилларидан бошлаб ўзбек романчилигида Машраб образини яратишга уриниш бошлангани, баъзи камчиликлардан қатъий назар Ҳамид Ғуломнинг “Машраб”(1981)³² романи илк бора ушбу жанр талаблари асосида яратилганлиги билан аҳамиятли экани ёритилган. Мазкур романда Машрабнинг сўнгги қирқ йиллик ҳаёти акс этган. Романда баъзи бир тарихий шахсларга, диний қарашларга ёндошувда, бой табақа вакилларига бўлган муносабатда шўро даври сиёсатининг таъсири сезилиб турса-да, Машраб ва унинг даврини кенг кўламда акс эттирган асар сифатида эътиборга лойиқдир. Адабиётшунос Э.Мусурмонов бу роман ҳақида “...асардаги мавжуд камчиликлар шартли равишда замонсозлик нуқтаи назардан пайдо бўлган”³³ дея хулоса чиқаради.

Шуҳратнинг “Машраб”³⁴ романида ўспирин, 17-18 ёшлардаги Бобораҳимнинг Наманганда мулла Бозор Охунд қўлида таҳсил олаётган йиллардаги воқеалар тасвири ўрин олган. Диссертацияда илк севгига ошно Машраб кечинмалари, ёзувчининг бадий деталлардан фойдаланиш маҳорати илк баҳор тасвири, томнинг қалтис ерида унган лолақизғалдоқ тафсили орқали Арзигул билан боғлиқ келгусида бўладиган жудоликка ишора этилаётганлиги кенг таҳлил этилган.

³² Ҳамид Ғулом. Машраб. Роман // “Шарқ юлдузи” журн., 1981 йил, 1-сон. – Б. 106-163; 2-сон. – Б. 104-165; 3-сон. – Б. 147-191.

³³ Мусурмонов Э. Раҳимбобо Машраб ва унинг бадий адабиётдаги талқини: Фил. фан. номз... дисс. – Самарқанд, 1995. – Б. 124.

³⁴ Шуҳрат. Машраб. Роман // Танланган асарлар. – Тошкент: SHARQ нашриёти матбаа акциядорлик компанияси, 2018. – Б. 599-664.

Машрабнинг тўғриси, ҳалол бўлиб ўсишида оилавий муҳит – унинг отаси косиб Валибобонинг қаттиққўллик билан тарбиялаши натижаси экани романнинг “Болалик” фаслида тасвирланган. Машрабнинг устози Мулла Бозор охундга эътиқоди баланд, ўз навбатида унинг шогирди истеъдодига ҳам юқори баҳо берувчи шахс эканлиги тасвирланган.

Ёзувчи халқ китоблари, тарихий манбалар ҳамда шоир асарларида бўй кўрсатган тарихий ҳақиқатга асослангани ҳолда воқелик яратишга ҳаракат қилади. Умуман, Шухратнинг “Машраб” романи тугалланмаган бўлса-да, авлиёсифат шоир ҳаётининг бир қисмини ўзида муайян даражада акс эттирган асар сифатида алоҳида қимматга эгадир.

Хайридин Бегматовнинг “Девона Машраб”³⁵ романида эса Бобораҳим Машрабнинг 6-7 ёшларидан бошлаб Убайдулло Бозор охунд кўлида таҳсил олиб, низолар туфайли Кошғарга Офокхўжа эшон даргоҳига йўл олиши тасвирланган. Машрабнинг Тўтинисо исмли Офокхўжа эшонга назр қилинган уйғур қизига ишқи тушиши, бу қилмиши учун аёвсиз жазоланиши, сўнг қаландарликни ихтиёр этиб, шаҳарма-шаҳар дарбадар кезиши, охир-оқибат Маҳмуд Қатағон буйруғи билан дорга тортилиш воқеалари асарда кенг тасвирланган. Юзлаб персонажлар иштирокидаги романда давр картинаси, турли характерлар, тасаввуфнинг “қолу ҳол” илми, қаландария ва маломатия тариқатлари тўғрисида кенг маълумотлар берилган. Романда характерлар талқинидаги таъсирчанликни таъминлаш учун портрет ва пейзаж тасвирларидан ёзувчи унумли фойдаланади. Бу эса бири иккинчисига ўхшамаган хилма-хил қиёфаларнинг бетакрор тасвирини юзага келтиради. Айниқса, романда Бобораҳимнинг болалигида кечган воқеалар, унинг дўстлари: Абдуқодир, Шариф, Салим билан бўлиб ўтган қизиқарли ҳодисалар мароқ билан тасвирланган. Шоирнинг болаликдаги “қаландар-қаландар” ўйинлари тасвири орқали унинг қаландарлар тўдасига бош бўлиши бежиз эмаслиги асосланади. Романда Бобораҳим билан Мулла Бозор охунд фикрларида айирма Аймоқ сўфи билан бўлган можаро фониди юз беради. Романнинг иккинчи бўлими Машрабнинг Кошғардаги ҳаётига бағишланган. Унда шаҳарнинг XVII-XVIII асрлардаги манзараси кенг тасвирини топган. Роман сўнгсўзида Пирмат Сеторийнинг Машрабдан саккиз йил кейин олтимиш ёшларда Андижонда вафот этганлиги, Зиёвиддин Исҳоқ Боғистонийга шоир вафоти саргузаштларини сўзлаб берганлигини, шу тариқа “Тазкираи қаландарон”, “Девонаи Машраб” китоблари майдонга келганлиги баён этилади.

Бобнинг **“Тарихий шахслар образлари”** деб номланган иккинчи фасли Бобораҳим Машраб образи билан боғлиқ ўзбек романларидаги тарихий шахслар талқинида ҳаётийлик, ҳаққонийлик асосий мезон ҳисобланиши, тарихий ҳақиқат бадиий ҳақиқатга қай даражада айланганлиги, аввало, ёзувчиларнинг маҳоратига, дунёқараши ва манбаларга ёндошиш услубига боғлиқлиги кўрсатиб берилади. Ўзбекистон халқ ёзувчиси Одил Ёқубов қайд

³⁵ Бегматов Х. Девона Машраб. Роман. – Тошкент: Шарқ нашриёти – матбаа акциадорлик компанияси Бош таҳририяти, 2005.

этганидек “Тарихий романда илмий ҳақиқат билан бадиий ҳақиқатнинг муносабати ғоят нозик ва мунозарали масала... Навоий достонидаги Искандар тарихий шахс Александр Македонскийдан кескин фарқ қилади. Мария Стюартни Шиллер ўзгача, Волтер Скотт бошқача, Стефан Цвейг яна ўзгача талқин этади... Шахсан мен тарихий асарда ёзувчи ҳаёлотини – фантазиясига тўла эрк бериш, “тарихчи олим иши тугаган жойда ёзувчи иши бошланади”, деган қараш тарафдориман”³⁶. Ҳ.Ғулом, Шухрат, Х.Бегматов романларида ёзувчиларнинг тарихий шахсларга ёндошувларида ҳам ушбу сўзларнинг нечоғлиқ тўғри эканини кўрамиз. Шухратнинг “Машраб” романидаги Бозор охунд образи шоғирдларига ғамхўр, “кўзи тўқ”, камтарин, илм ва истеъдодни қадрлайдиган, эл-юрт ўртасида катта обрўга эга устоз сифатида талқин қилинган. Х.Бегматов романидаги Офокхўжа эшон тасаввуф тариқатининг билимдони, зарур ўринларда адолатпарвар, манманлик ва кибрни қораловчи шахс. У гарчи Машрабдаги Мансур Ҳаллож қарашларига уйғунликни қоралаган бўлса-да, шоирлик истеъдодини қадрлайди. Ёзувчи Офокхўжанинг Тўтинисога бўлган муносабатидаги иккиланишларини ҳам тўғри талқин этгани ҳолда, фақат салбий жиҳатларни ўзида жамлаган шахс сифатида эмас, оддий инсон сифатидаги мураккабликларни ўзида намоён этганлигини ҳам тўғри тасвирлаган. Асарда Офокхўжанинг камчилиги сифатида динни ҳокимиятни эгаллашга хизмат қилдирганлигидир. Машраб қарашларининг мазмун-моҳиятини англагани ҳолда уни қабул қила олмаганлигидир.

Шухратнинг “Машраб” романи тугалланмаганлиги боис унда Маҳмудбей билан боғлиқ воқеалар ўз тасвирини топмаган. Қолган ҳар икки романда Маҳмуд Қатағон образи ва у билан боғлиқ воқеалар ўзига хос тасвирларини топган.

Х.Бегматов романида Машрабнинг изтироблари ҳаётий тарзда батафсил талқинини топган. Машраб ва у билан ёндош тарихий шахслар ҳақида тўхталар эканми ушбу ўринда профессор С.Мирвалиевнинг фикрлари аҳамиятлидир: “... тарихий романдаги... муҳим белги тарихий фони билан алоқадорлиги масаласидир. Яъни бир мавзу, бир давр, бир тарихий ҳужжат моҳиятини тарих фани ҳам ўрганиши, ўз хулосасини айтиши мумкин. Айни чоғда ўша давр, ўша тарихий воқеа, шахс, ҳужжат ҳақида тарихий роман жанри ҳам ҳукмини чиқариши табиий. Фарқи: бирида тавсифлаш, бирида тасвирлашдир”³⁷. Хуллас, Агар Ҳ.Ғулом Машраб севгилисини наманганлик қиз сифатида илк бор тасвирлаб оташқалб шоирнинг Кошғарга отланишини севги мотиви билан боғлаб тўғри қилган бўлса, Шухрат Бозор охунд образи талқинида муваффақиятга эришган. Х.Бегматов Офокхўжа эшон образи талқинидаги ҳаётийликни таъминлашга муваффақ бўлган.

Бобнинг “**Бадиий хусусиятлар**” деб номланган учинчи фаслида воқеликни жонли, ҳаётий талқин эта билган ижодкоргина асарда бадиий ҳақиқат ярата олиши мумкинлиги кўрсатиб берилган. Ҳамид Ғуломнинг

³⁶ Ёқубов О. Сўз. Биринчи китоб. – Тошкент: SHARQ нашриёти-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти. – Б. 57-58.

³⁷ Мирвалиев С. Абдулла Қодирӣ. – Тошкент: Фан, 2004. – Б.74-75

“Машраб” романида портрет, пейзаж тасвирлари, турли тасвирий воситалардан фойдаланиб талқиндаги ҳаққонийликни, характерларнинг индивидуал хусусиятларини юзага келтиради. Ҳамид Гулом қаҳрамонлар ички ва ташқи қиёфаларини чизишда бирининг иккинчисига мутаносиб бўлишига эътибор қаратмайди, балки бу борада реалистик талаблар асосидаги холис йўлни танлайди.

Романда пейзаж тасвири ҳам кенг ўрин тутиб, қаҳрамонларнинг турли вазиятлардаги ҳолатларига қўшимча бўёқ бериб, туйғу-кечинмаларининг қабартма тасвирига хизмат қилади. Адабиётшунос Ш.Каримова таъкидлаганидек, “Инсон ҳаётини табиатсиз, она заминсиз, ўсимлик ва ҳайвонот олами, дала ва боғларсиз, дарё ва тоғларсиз тасаввур қилиб бўлмайди. Инсон табиат қучоғида дунёга келади, жамиятда камол топади”³⁸. Шундай экан, Ҳамид Гуломнинг “Машраб” романида табиат тасвирлари давр манзараси, қаҳрамонлар руҳиятидаги у ёки бу оний ўзгаришларни муайян даражада ифодалаш учун хизмат қилади. Маълумки, “Бадий асарда пейзажнинг қўлланиш йўллари ниҳоятда хилма-хил бўлиб, улар ёзувчи услуби ва асар жанри билан белгиланади. Табиат манзараси тасвирларидан турли хилдаги мақсад кузатилади. У гоҳ воқеа содир бўлган вақтни билдиради, гоҳ қаҳрамонлар кайфиятини очишга ёрдам беради, гоҳ асар воқеаларини бир-бири билан боғлаш вазифасини ўтайди”³⁹. М.Султонованинг Ойбекнинг “Навоий” романидаги пейзаж тасвири ҳақидаги “Табиат манзаралари бир тарафдан яшаб турган юртнинг таркибий бир қисми сифатида тасвирланса, иккинчи томондан, бу манзараларнинг Навоийни қуршаган кайфиятга яқинлиги ҳам бор эди. Навоийнинг руҳий ҳолати, кайфияти шу фонда аниқланади”⁴⁰. Ҳамид Гуломнинг “Машраб” романида ҳам Машраб даври билан Машраб шахси ўртасидаги муносабатни тўғри кўра билгани ва аниқлай олганини ҳис этиш мумкин. Ёзувчи асар воқеалари таъсирчанлигини ошириш учун туш кўриш эпизодларидан ҳам фойдаланади. Профессор Й.Солижонов Нормурод Норқобилнинг “Дашту далаларда” романи ҳақида тўхталаркан, ёзади: “Роман далаларнинг бетакрор ва ўзига хос оҳангидан иборат мадҳия сингари жаранглайди. Унда инсон ва табиат ёнма-ён тасвирланади ва ҳаракатланади”⁴¹. Ҳамид Гуломнинг мазкур асарида пейзаж ҳам характерларнинг у ёки бу жиҳатларини ёритишга, уларга қўшимча мазмун беришга хизмат қилиб, яхлит композицион бутунликни ташкил этади.

Шуҳратнинг “Машраб” романида шоир қалбида уйғонган муҳаббат туйғуларини таъсирчан тарзда мароқли ифодалаш учун композицион ва тасвирий воситалардан самарали фойдаланади. Асар тилининг равон, жонли, ҳаётий бўлиши учун ўхшатиш, қиёс, таққос, сифатлашлардан қаҳрамонлар портрети, табиат тасвири, персонажлар нутқи, муаллиф талқинида кенг

³⁸ Каримова Ш. Ҳаёт ҳақиқати ва эпик тасвир (Жуманиёз Жабборов дostonлари мисолида). – Тошкент: Тафаккур, 2012. – Б. 25.

³⁹ Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – Б. 53.

⁴⁰ Султонова М. Пейзаж санъати. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 13.

⁴¹ Солижонов Й. Мўжизалар сеҳри. – Тошкент: ADIB, 2013. – Б. 106.

муружаат этади. Айниқса, халқ мақоллари асар персонажлари нутқидаги бетакрор ифоданинг юзага чиқишида муҳим ўрин тутди. Маълумки, “Ўзувчи ҳаётни образли тасвирлашнинг ўзига хос шакллари – прозаик, драматик ва шеърӣ шаклларда ижод қилади... Прозаик асарда персонаж нутқи образни умумлаштириш ва индивидуаллаштириш учун хизмат қилади ва диалогик ҳамда монологик қурилишга эга бўлади”⁴². Диссертацияда Шухратнинг “сув”, “ялпиз” деталлардан фойдаланиш маҳорати кенг таҳлил этилган. Шунингдек, “... деталь бадиий воқеликни яратиш воситаси-ашёси бўлиб, у тасвирланаётган нарса-ҳодисани конкретлаштиради, уни ҳиссий идрок қилиш мумкин бўлган тарзда гавдалантиради. Бошқача айтсак, деталь асарда тавирланган образнинг кичик бир қисми (яъни у ҳамиша предметлиликни кўзда тутди), деталларнинг бирикуви натижасида ўша образ кўз олдимизда бутун ҳолда намоён бўлади”⁴³. Асарда ўзувчи қаҳрамон тасвиридаги индивидуал хусусиятларни тасвирлаш йўлидан боради. Бу эса ўз навбатида уларнинг бетакрор қиёфаларини яратилишини таъминлайди.

Хайридин Бегматовнинг “Девона Машраб” романида турли тасвирий воситалар орқали қаҳрамон ва персонажлар қиёфаси, характери, оний ҳолатлари маҳорат билан акс эттирилган. Муаллиф бу борада турли бадиий деталлардан, ўхшатишлардан, персонажлар диалог ва монологларидан самарали фойдаланади. Қаҳрамонлар нутқида акс эттирилаётган даврнинг лексикасидан унумли ва ўринли фойдаланиб, кишилар қиёфасидаги жонлиликни таъминлайди. Асарда қўлланилган халқ мақоллари фикр тасдиғи учун имкон яратса, табиат тасвири билан боғлиқ бадиий деталлар қаҳрамонларнинг келгусида тақдирида рўй берадиган воқеалар тўғрисида огоҳлантираётгандек бўлади.

ХУЛОСА

1. Халқ насри намуналари бўлган турли ривоят ва қиссалар воситасида Бобораҳим Машраб қиёфаси тасвири унинг асарлари билан уйғунликда талқинини топган. Турли авлодлар томонидан оғиздан оғизга ўтиб сайқал топган ушбу асарларда аксар тарихий ҳақиқатдан кўра халқ тафаккури ва дунёқарашининг маҳсули бўлган Машраб қиёфаси талқини қабартма тарзда юз кўрсатган. Уларда тарихий ҳақиқатдан кўра бадиий тўқима устун эканлиги кўзга ташланади.

2. Халқ китобларида Машраб образи нуктадон, ҳозиржавоб, чуқур фикрловчи, ислом дини тарғиботчиси, устозларини ҳам кенг билими билан ҳайратга солган шахс сифатида тасвирини топган. Улар тўла ҳолда тарихий-биографик манба вазифасини бажармаса-да, ҳассос, оташнафас ижодкор фикрлаш тарзи, дунёқарашини, яшаган даври манзараларини ўзида акс эттирган манба сифатида қимматлидир. Биз бу асарларда ўзи ҳаёт пайтидаёқ дилбар шеърӣяти ҳофизларнинг сеvimли қўшиғига айланган, ажабтовур

⁴² Шукуров Н., Ҳотамов Н., Холматов Ш., Маҳмудов М. Адабиётшуносликка кириш. –Тошкент: Ўқитувчи, 1979. – Б. 105.

⁴³ Қурунов Д., Мамажонов З., Шералиева М. Адабиётшунослик луғати. –Тошкент: Akademnashr, 2010. – Б. 89.

саргузаштларга эга соҳиби ишқ, икки жаҳонга сиғмаган қаландар, азиз қадамжолар ва муқаддас даргоҳларни муттасил зиёрат қилган жаҳонгашта, тиксўзлиги, ғайритабиий хатти-ҳаракати, қилиқлари билан ўзгаларнинг ҳайрат ва муҳаббатига эришган бузруквор шоир қиёфаси намоён бўлганлигини кўрамиз.

3. Ўзбек ҳикоячилигида Машраб образи халқ китобларидаги воқеликлар асосида Шукур Жаббор асарида талқинини топган бўлса, Иброҳим Ғафуров ҳикояларида бадиий тўқима воқелик ва рамзий, фалсафий ёндошувлар асосида улуғ ижодкор қиёфасига хос қирралар ёритилган. Шукур Жаббор ҳикоясида Машраб ҳақ жамолига интилган, илоҳий ишқ соҳиби, Мансур Ҳаллож қарашларини ўзига хос давомчиси сифатида тасвирланган. Иброҳим Ғафуров ҳикояларида илоҳий ишқ ва маъжозий ишқ ўртасидаги Машраб қиёфаси фалсафий йўсинда талқинини топган.

4. Миркарим Осимнинг “Синган сетор” қиссасида ҳам дин қоидаларини чуқур билган, ҳам ҳассос ижодкор ва шахс сифатидаги Машраб сиймосини уйғунликда акс эттиришга эришган. Ёзувчининг мутахассислиги тарихчи бўлгани боис у тарихий қисса жанри талабларидан келиб чиқиб халқ қиссаларидаги тарихий ҳақиқатга мос келадиган воқеаларни сақлагани ҳолда асарга олиб кириб ижодий тасвирини яратган.

5. Ўзбек шеъриятида илк бор Ойбек Машраб образини талқин этиб, давр талабини ҳисобга олган ҳолда унинг ҳақиқатпараст, тиксўз, оддий, халқпарвар қиёфасини акс эттирган. Омон Матжон Қуръон оятларини моҳирлик билан ўқувчи, ғазалларни ёқимли овоз билан куйловчи, шеърияти бетакрор шоирнинг камтарин, миллатпарвар, халқпарвар, исёнкор қиёфаси қасидаларга хос кўтаринки услубда талқин этган. Анвар Обиджон ҳақиқатни айтиш мумкин бўлмаган даврга, халқни талаётган ҳоқонларга нафратли муносабатини ифодалашда Машраб монологи орқали жонли, таъсирчан ифода яратишга эришган.

6. Муҳаммад Али XX аср ўзбек дostonчилигида ўзига хос сюжет курилиши, композицияси, банд тизими, ифода усули ва воситалари билан ажралиб турувчи “Машраб” дostonида илк бора Машраб қиёфасини оқ ва қора ранг билан боғлиқ тимсоллар – ҳақиқат ва ёлғон, адолат ва адолатсизлик, ҳаёт ва ўлим, умид ва сароб каби тушунчалар ўртасидаги зиддиятлар фонида ифодалашга муваффақ бўлган. Дoston бандлари давомида Машрабнинг тиним билмас ва ўт-олов, хаёлчан ва тиксўз, ҳақиқатпараст ва жасур характери, ҳиссиётга бой ва дарвешона қиёфаси изчил аксини топган. Минҳожиддин Мирзо дostonида Машраб бошқа образлар ифодалаган фикрнинг тасдиқловчи шахс сифатида юз кўрсатади. Ўтиқодига собит, ҳақ жамолига интилган, оқибатсизликни қораловчи авлиё сифатида намоён бўлади. Тўлан Низом дostonида эса Машраб асарларидан фойдалангани ҳолда унинг ҳиссиётга бой ички олами, қувончу изтиробларини ифодалашга эришади. Асар муаллифининг Машрабга бўлган улуғ муҳаббати ҳар бир сатрда яққол сезилиб туради.

7. Муҳаммад Алининг “Машраб” достони саккизлик банд тизими ва ўн бир ҳижоли сатрлар, хилма-хил лирик картина ва тасвирий воситалар билан безанган бўлиб, давр ва турли-туман характерлар талқинидаги ранг-барангликни таъминлаган. Бу ўз навбатида халқ орасида турли афсоналарга айланган Бобораҳим Машрабнинг долғали ҳаётини ҳамда муаллифнинг фалсафий қарашларини ифодалашга хизмат қилган. Минҳожиддин Мирзо достонининг банд тизими ҳам хилма-хил бўлиб, тўртлик бандланишдан йигирма сатрли бандланишгача бармоқнинг уч бўғинли вазнидан тортиб ўн олти бўғинли вазнигача қўлланилган. Бу эса оҳанг, ритм, фикр хилма-хиллигини юзага келтирган. Тўлан Низом достонида эса бандланишдаги изчиллик сақланмагани ҳолда сюжетдаги сокин, зиддиятли, кескин ҳолатларни мунтазам ўрин алмашиб туришини таъминлаган.

8. Ҳамид Ғулом асарида Машрабнинг қирқ йилдан ортиқ ҳаёти, гарчи шўро даври қарашларининг таъсири сезилиб турса-да, ушбу жанрда оташқалб шоир ҳаётини, яшаган даврини кенг акс эттирган илк роман сифатида қимматлидир. Шуҳратнинг “Машраб” романи тугалланмаганлиги боис авлиёсифат шоирнинг муҳаббат тарихи билан боғлиқ ҳаётининг бир қисми воқеликлари тасвири ўрин олганлиги кўзга ташланади. Хайриддин Бегматов романида Машраб ва уни қуршаган бошқа персонажлар нутқига тасаввуф, сулук, тариқат, ислом динининг қонун қоидалари ҳақидаги фикрлар кенг сингдирилганлиги давр ва муҳит манзарасини ҳаққоний, ёрқин тавсифланишини таъминлаган. Лекин романда қаҳрамон ва персонажлар нутқида ҳаддан ташқари кўплаб атамаларнинг қўлланилиши улар ички дунёси тасвирига монелик қилган.

9. Романларда Бозор охунд образи турлича талқинини топган бўлиб, улар тасвирида ижтимоий-сиёсий муҳитнинг таъсири сезилиб туради. Ҳамид Ғулом романида Бозор охунд одоб-ахлоқдан бироз йироқ, ҳаёсиз, Машрабнинг севгилисидан бир умр ажралишга сабабчи, уни Қашғарга жўнатилишига бош қўшган шахс сифатида талқин этилган бўлса, Шуҳрат асарида у донишманд, шогирдига меҳрибон, унинг истеъдодини кадрловчи шахс сифатида тақдим этилган. Хайриддин Бегматов талқинида у “илми ҳол” эгаси, мазлумлар ҳимоячиси сифатида гавдалантирилган.

10. Ҳамид Ғулом романда портрет, пейзаж тасвирлари, турли тасвирий воситалардан фойдаланиб талқин ҳаққонийлиги, характерларнинг индивидуал хусусиятларини юзага келтирган бўлса, Шуҳрат асарда сюжетни тугундан бошлайди. Роман тилининг равон, жонли, ҳаётий бўлиши учун ўхшатиш, қиёс, таққос, сифатлашлардан, халқ мақолларидан фойдаланиб характерлар талқинидаги ўзига хосликни таъминлайди. Хайриддин Бегматов романида эса портрет, пейзаж тасвирлари қаҳрамонлар руҳиятидаги ўзгаришларни ифодалашга хизмат қилади. Асардаги характерлар талқини, қаҳрамонлар қиёфаси диалоглар ҳамда монологлар воситасида юзага келади.

**SCIENTIFIC COUNCIL №DSc.03/30.12.2019.Fil.05.02 ON AWARD OF
SCIENTIFIC DEGREES FERGANA STATE UNIVERSITY**

FERGANA STATE UNIVERSITY

HAMIDOV MIROLIMBEK MANSUR OGHLI

**HISTORICAL REALITY AND FICTION IN UZBEK LITERATURE
(ON THE EXAMPLE OF THE IMAGE OF MASHRAB)**

10.00.02 – Uzbek literature

**DISSERTATION ABSTRACT FOR DOCTOR OF PHILOSOPHY IN
PHILOLOGICAL SCIENCES (PhD)**

Ferghana – 2022

The theme of PhD dissertation was registered by the Supreme Attestation Commission of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan under B2021.3.PhD/Fil1963.

The dissertation was carried out at Fergana State University.

The abstract of the PhD dissertation was posted in three (Uzbek, English, Russian (resume)) languages on the website at www.fdu.uz and on the website of "ZiyoNet" Information and Educational Portal at www.ziynet.uz.

Scientific consultant

Sabirdinov Akbar Gafurovich
Doctor of philological science

Official opponents:

Tojiboeva Muqaddas Abdurahimovna
doctor of Philological sciences

Pardaeva Zulfiya Zhurayevna
doctor of Philological sciences, professor

Leading organization:

Namangan State University

The defence of the dissertation will be held on "22" 02 2022, at 10⁰⁰ at the meeting of the Scientific Council DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 of Fergana State University (Address: 19, Murabbiylar street, Fergana city Tel.: (99873) 244-44-29; Fax: (99873) 244-46-03; e-mail: fardu_info@mail.ru).

The dissertation can be looked through in the Information Resource Centre of Fergana State University (registered under No. 148). (Address: 19, Murabbiylar street, Fergana city Tel.: (99873) 244-44-29; Fax: (99873) 244-46-03; e-mail: fardu_info@mail.ru).

The abstract of the dissertation was distributed on "07" 02 2022.
(Registry record No. 42 dated "07" 02 2022)

Sh.M. Iskandarovna
Chairman of the Scientific Council on
Award of Scientific Degrees, Doctor of
Philological Sciences, Professor

M.T. Zokirov
Scientific Secretary of the Scientific
Council on Award of Scientific Degrees,
PhD associate professor

Z.B. Kobilova
Chairman of the Scientific Seminar of the
Scientific Council on Award of Scientific
Degrees, Doctor of Philological sciences

INTRODUCTION (annotation of the dissertation of the doctor of philosophy (PhD))

The actuality and significance of the dissertation work. In world literature, it is of great practical importance to analyze the historical reality and artistic fiction in the reality of the work, its place and importance in the interpretation of the protagonist, and thus to demonstrate the writer's style and artistic skill. The writer's worldview, approach, level of knowledge are the main factors in the transformation of historical reality into artistic reality, and serve for a realistic, vital, vivid interpretation of the image of historical figures.

In world literature, the issue of studying the historical period, the reality of life in the image of a historical figure and the study of aspects of fiction related to the skill and style of the writer is of great importance. Also, the socio-political environment, the literary process and the role of the creative worldview in the interpretation of historical reality and the protagonist are scientific and theoretical issues that need to be studied in the field of literature.

In the current process of building a new Uzbekistan, Uzbek literature retains the necessity and importance of a fair and objective study of the works of our great thinkers, the return of their literary heritage to our people. Because “Nowadays, Uzbekistan is stepping into a new high stage of its development. We have made it our priority and most important task to achieve national revival - national progress. We are well aware that this great goal can be achieved only through solidarity and partnership with the people of the world, building an open democratic society, and a broader sense of respect for national and universal values in our lives. I think it’s very important from this point of view of the study and promotion of Uzbek classical and modern literature at the international level, the analysis of this multifaceted topic in close connection with the most important processes taking place in the world literary space today, to draw the necessary scientific and practical conclusions, to determine our future tasks.⁴⁴” It is also important in literature to highlight the historical reality of certain events related to the activities of our great ancestors, biographical information, the artistic representation of their personality and creative image, as well as to expand the scope of research in this area.

The dissertation work serves to some extent in implementing the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4797 of May 13, 2016 "On the establishment of the Tashkent State University of Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoi", PF-6097 of October 29, 2020 "On approval of the Concept of Science Development until 2030" Decrees No. PQ-2789 of February 17, 2017 "On measures to further improve the activities, organization, management and funding of research activities of the Academy of Sciences", No. PP-2995 of May 24, 2017 "On the preservation, study of ancient written sources and on

⁴⁴ Мирзиёев Ш. “Ўзбек мумтоз ва замонавий адабиётни ўрганиш ва тарғиб қилишнинг долзарб масалалари” мавзусидаги халқора конференция иштирокчиларига. – 2018 йил 7 август // Мирзиёев Ш. Нияти улуғ халқнинг иши ҳам улуғ, ҳаёти ёруғ ва келажаги фаровон бўлади. 3-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – Б. 339.

measures to further improve the system of promotion "," On a comprehensive program of measures to develop the system of publishing and distribution of book products, increase and promote the culture of reading" dated on September 13, 2017 No PQ-3271 , No. PQ-3775 of June 5, 2018 "On improving the quality of education in higher education institutions and their comprehensive reforms in Uzbekistan and the tasks set out in the Resolution "On additional measures to ensure active participation in the economy" and other regulations related to this activity.

The appropriateness of the research to the prior directions of the development of science and technologies of Uzbekistan. This research was carried out in accordance with the priorities of the development of science and technology of Uzbekistan on "Formation of a system of innovative ideas and ways to implement them in the social, legal, economic, cultural, spiritual and educational development of an informed society and democratic state."

The scope of study of the problem. Issues of historical truth, historical personality and reality were covered in the researches of V. Zhirmunsky, D. Lukich, A. Kovalev, M. Meylakh, G. Pospelov, B. Tomashevsky, M. Khrapchenko, L. Timofeev, A.T. Tseytlin and P. Medvedev⁴⁵.

Issues of historical truth and artistic fiction, historicity and artistic interpretation in the work of art were studied in scientific researches and dissertations of H.Abdusamatov, H.Karimov, E.Musurmonov, A.Tangirov, O.Akbarov, F.Temirov, H.Karimov, A.Nosirov, K.Kubaev, M .Khamraeva, M.Tajiboeva⁴⁶.

Issues of the role of the biography of a writer in the history of Uzbek literature were explored in the researches of literary critics such as I.Sultanov, M.Kushjanov, N.Karimov, B.Nazarov, A.Aliev, P.Shermammedov, T.Boboev, H.Qodiriy, I.Gafurov, B.Sarimsakov, A. Rakhimov, H.Karimov, Y.Solijonov,

⁴⁵ Жирмунский В.М. Теория литературы. Поэтика. Стилистика. –Л.: Наука, 1977. –404 с.; Лукич Д. Теория романа. –Варшава, 1963; Ковалев А.Г. Психология литературного творчества. –Л.: ЛГУ, 1960. –438 с.; Мейлах М.Б. Талант писателя и процессы творчества. –Л., 1969. – 478 с.; Пospelov Г. Теория литературы. Поэтика. –М.–Л.: Наука, 1970. –266 с.; Храпченко М.Б. Художественное творчество. Действительность, человек. –Москва: Сов. писатель, 1976. – 367 с.; Тимофеев Л. Основы теории литературы. –Москва: Просвещение, 1966. –748 с.; Цейтлин А.Т. Труд писателя.–Москва, 1968. –188с.; Медведев П. В. лаборатория писателя. –Москва, 1971.

⁴⁶ Абдусаматов Х. Тарих ва бадиий талқин. – Тошкент: Ф.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1995. – 184 б.; Каримов Х. Ҳозирги ўзбек насрида ҳаёт ҳақиқати ва инсон концепцияси (70-80-йиллар): Филол. фан. д-ри... дисс. – Тошкент, 1994. – 320 б.; Мусурмонов Э. Раҳимбобо Машраб ва унинг бадиий адабиётдаги талқини: Фил. фан. номз... дисс. – Самарқанд, 1995. – 138 б.; Тангиров А. Ҳозирги замон достончилигида тарихий воқелик ва шахс талқини: Фил. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1995. – 142 б.; Акбаров О. Комил Икромов ижодида тарихийлик ва замонавийлик: Фил. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1997. – 134 б.; Темиров Ф. Бадиий ҳақиқатнинг ижтимоий-эстетик табиати. – Тошкент, 1986. – 22 б.; Каримов Х. Тарихий шахс ва бадиий образ: Фил. фан. номз... дисс. – Тошкент, 1999. – 151 б.; Носиров А. Тарихий ҳақиқат ва унинг бадиий талқини ("Юлдузли тунлар" романи мисолида): Фил. фан. номз... дисс. –Тошкент, 1999. – 127 б.; Кубаев Қ. Ўзбек кинжалларида тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат (60-80-йиллар): Фил. фан. номз... дисс. –Тошкент, 2001. – 32 б.; Ҳамраева М. Тарихий ҳақиқат ва бадиий талқин: Фил. фан. номз... дисс. – Термиз, 2010. – 137 б.; Tojiboyeva M. Milliy uygʻonish davri oʻzbek adabiyoti. – Toshkent: MUMTOZ SOʻZ, 2017. – 206 b.

H.Umurov, N.Rahimjanov, A.Kattabekov, D.Quronov, D.Turaev, U.Tuychiev, A.Sabirdinov, U.Uljaboev, U.Qosimov, B.Karimov⁴⁷.

Biography and works of Mashrab in the literature of the XX century were studied in works of V.P.Vyatkin, A.Fitrat, O.Sharafiddinov, A.Hayitmetov, G.Gulam, P.Shamsiev, V.Zohidov, P.Qayumiy, A.Abdugafurov, V.Abdullaev, M.Zokirov, Sh.Zunnun, J.Yusupov, P.Ravshanov, A.Khalilbekov, M.Hoshimkhonov, D.Hamroeva, I.Abdullaev, R.Normatova, A.Kholmiraev, A.Jumanazarov⁴⁸.

⁴⁷ Султонов И. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Ўқитувчи, 1986. – 408 б.; Қўшжонов М. Моҳият ва бадиият. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1977. – 232 б.; Қўшжонов М. Ўзбек романчилигининг ривожланиш босқичлари ва жанр хусусиятлари // Адабий турлар ва жанрлар. Уч жилдлик. Биринчи жилд. – Тошкент: Фан, 1991. – Б. 299-382; Каримов Н. XX аср адабиёти манзаралари. – Тошкент: O‘ZBEKISTON, 2008. – 536 б.; Назаров Б. Ҳаётийлик – безавол мезон. – Тошкент: Шарқ, 2004. – 224 б.; Алиев А. Ижод ва изланишлар. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – 180 б.; Шермухаммедов П. Ижод дарди. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1973. – 220 б.; Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўқитувчи, 2002. – 560 б.; Қодирий Ҳ. Отам ҳақида. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1983. – 224 б.; Ғафуров И. Танланган асарлар. – Тошкент: Шарқ, 2017; Саримсоқов Б. Бадиийлик асослари ва мезонлари. – Тошкент: Фан, 2008. – 128 б.; Раҳимов А. Романнинг тарҳи. Ҳ.Каримов. Лирик проза. – Тошкент: Ўзбекистон, 1989. – 32 б.; Й.Солижонов. Ҳақиқатнинг синчков кўзлари. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси, 2009. – 228 б.; Умуоров Ҳ. Адабиёт назарияси. – Тошкент: Шарқ, 2002. – 256 б.; Раҳимжонов Н. Бадиий асар биографияси. – Тошкент: Фан, 2008; Каттабеков А. Тарихий ҳақиқат ва бадиий маҳорат. – Тошкент: Фан, 1982. – 228 б.; Қурунов Д. Чўлпон насри поэтикаси. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2004. – 288 б.; Тўраев Д. Давр ва ижод масъулияти. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004; Тўйчиев У. Ўзбек адабиётида бадиийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – 512 б.; Сабирдинов А. Маънавият ва маърифат чашмалари. – Тошкент: Akademnasr, 2016. – 144 б.; Ўлжабоев У. Замон талаби ва ижодкор масъуллиги. – Тошкент: Ўзбекистон, 2012. – 376 б.; Носиров У. Образларда услуб жилolari. – Тошкент: Фан, 1991. – 220 б.; Қосимов У. Адабиётнинг ҳаётбахш кучи. – Тошкент: ЎЗМУ кутубхонаси нашриёти, 2008; Каримов Б. Адабиётшунослик методологияси. – Тошкент: Муҳаррир, 2011. – 88 б.

⁴⁸ Вяткин.В.Л. Ферганский мистик Девонаи Машраб // Сборник Туркистанского Восточного института в честь проф. А.Э.Шмидта. – Ташкент, 1923. – С. 28; Абдурауф Фитрат. Машраб // Абдурауф Фитрат. Танланган асарлар. II жилд. – Тошкент: Маънавият, 2000. – Б. 83; О.Шарафиддинов. Ўзбек адабиёти тарихи хрестоматияси (XV–XIX асрлар). Олий педагогика ўқув юртлари учун. 2-жилд. – Тошкент: Ўздавнашр, 1945. – Б. 115; Ҳайитметов А. Бобораҳим Машраб // Машраб (Танланган шеърларга ёзилган сўзбоши). – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1958. – Б. 5; Ғафур Ғулом. Икки Машраб // Қизил Ўзбекистон. 1959 йил 12 июль; Ғафур Ғулом. Адабий-танқидий мақолалар. 8-жилд. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1976. – Б. 276-284; Ўзбек адабиёти. 3-жилд // Машраб ҳақидаги маълумот ва унинг шеърларидан намуналарни Парсо Шамсиев тайёрлаган. – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1959. – Б. 303; В.Зоҳидов. Ўзбек классик адабиёти тарихининг асосий масалалари // Ўзбек адабиёти. 1-жилд. – Тошкент: Бадиий адабиёт, 1959. – Б. 11; Қаюмий П. Тазкираи Қаюмий. – Тошкент: 1998. – Б. 63; А.Абдуғафуров. Эрк ва эзгулик куйчиси. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. – Б. 122; А.Абдуғафуров. Қалб қаъридаги қадриятлар. – Тошкент: Ўқитувчи, 1998. – Б. 151; В.Абдуллаев. Ўзбек адабиёти тарихи. 2-китоб. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. – Б. 46; Зуннун Ш. Машраб ҳақида янги афсоналар // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1969. – № 5. – Б. 53-57; Юсупов Ж. Ҳақиқий Машрабни излаб // Бобораҳим Машраб. Меҳрибоним қайдасан. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. – Б. 360; Юсупов Ж. Уни девонаи Машраб дерлар // Машраб. Девон. – Тошкент: “SHARQ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 1919. – Б. 8-25; Равшанов П. Талабгори ҳақиқат бўл // Қашқадарё ҳақиқати. – 1992 йил, 15-18 февраль; Халилбеков А. Наманган адабий муҳити. – Т.: Рухафзо, 1998. – 174 б.; Ҳошимхонов М. Машраби мўътабар ўзим. – Т.: Шарқ, 2002. – 144 б.; Ҳамроева Д. Бобораҳим Машраб ғазаллари поэтикаси (маъно, образ ва истилоҳ мисолида). Филол. фан. номз... дисс. – Т., 2004. – 156 б.; Абдуллаев И. Мерос ва талқин. – Тошкент: Фан, 2008. – Б. 211; Норматова Р. Машраб шеърляти ва халқ оғзаки ижоди: фил.фан.номз... дисс. автореф. – Тошкент, 2012. – 26 б.; Холмирзаев А. Қафасдаги шеър наъраси // Тафаккур. – 2015. – № 3. – Б. 92; Жуманазаров А. Машраб: муаммо ва ечимлар. – Тошкент: Akademnashr, 2015. – 224 б.

The issue of interpretation of the image of Mashrab in fiction was analyzed in articles and monographs, scientific researches of M.Juraev, S.Rafiddinov, B.Dusqoraev, I.Yakubov, E.Musurmonov, R.Sodikova⁴⁹.

Professor M.Juraev analyzes the interpretation of the image of Mashrab in folk tales and books of candidate of philological sciences S.Rafiddinov's article on the work "Qissai Mashrab"(Mashrab's stories), candidate of philological sciences, associate professor B.Dusqoraev learned the achievements and shortcomings of doctor of philological sciences I Yoqubov's article about the historical truth and the image of the novel "Mashrab" by Shuhrat. Candidate of Philological Sciences, Associate Professor E.Musurmanov's monograph focuses on the interpretation of the image of Mashrab in folk tales, the study of historical figures in them, the realities of the period. Researcher R.Sadikova's article comparatively analyzes the peculiarities, successes and shortcomings in the interpretation of Mashrab image in the epics of the national poets of Uzbekistan Muhammad Ali ("Mashrab") and Tolan Nizam ("Ruhi ravonim").

From the above mentioned, it can be seen that in Uzbek literature there are many researches and articles about the life and work of Boborahim Mashrab, but the analysis of works of art reflecting Mashrab's personality, biography and period of his life was not studied in a broad range in those monographs.

The relevance of the research to the research plans of the higher education institution where the dissertation was completed.The dissertation was completed within the field of "Important issues of Uzbek literature" of the research plan of Fergana State University.

The aim of the research is to analyze the interpretation of the image of Boborahim Mashrab in the Uzbek literature of the 20th century. It is necessary to highlight the peculiarities of the style, skill of the writers in the use of historical truth and fiction, as well as to identify trends in the literature of that period.

The tasks of the research:

to reveal the role of historical truth and fiction in ensuring the literary and aesthetic impact of the work by analyzing the interpretation of the image of Mashrab in Uzbek folk books and short stories;

to explore the diversity of artistic method and skill in the depiction of the image of Mashrab in twentieth-century Uzbek storytelling;

to determine the aspects of the writer's aesthetic ideal, worldview, intention in Uzbek poetry related to the interpretation of the image of Mashrab;

to prove the methodological diversity of the image of the protagonist, the problems of art, spiritual research through the study of historical and artistic reality in the interpretation of Mashrab and other characters in Uzbek novels.

⁴⁹ Жўраев М., Рафиддинов С. "Қиссаи Машраб" хусусида // Қиссаи Машраб. – Тошкент: Ёзувчи, 1992. – Б. 3-6; Дўскораев Б. Ўзбек насрида Машраб тимсолининг яратиш тажрибаси ҳақида мулоҳазалар // Мустақиллик даври адабиёти. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006. – Б. 196-211; Ёқубов И. Бадиий-эстетик сўз кудрати // Тил ва адабиёт таълими. – 2008. – № 3. – Б. 12-22; Мусурмонов Э. Раҳимбобо Машраб ҳақида янги маълумотлар. Монография. – Самарқанд, 2015. – 161 б. Содикова Р. Тарихий шахс талқини ва руҳий тасвир имкониятлари // Шарқ юлдузи. –2000. –№ 1. –Б.150-153.

The object of the research is the poems and epics of Oybek, O.Matjon, A.Obidjon, M.Ali, M.Mirzo, T.Nizom that contain the image of Mashrab and short stories of M.Osim, I.Gafurov, Sh.Jabbor's, novels and tales of H.Gulam , Shuhrat, H. Begmatov's.

The subject of the research is to show the stages of development of new Uzbek literature by highlighting the role and importance of historical truth and fiction in the interpretation of the image of Mashrab in examples, stories, short stories and novels of twentieth century Uzbek poetry.

The research methods. Methods of comparative-historical, comparative-typological and biographical analysis were used to cover the research topic.

The scientific novelty of the research is:

in the interpretation of the image of Boborahim Mashrab in folk tales and books, the predominance of artistic fiction over historical reality is associated with the people's worldview, way of thinking, socio-political conditions, socio-spiritual, cultural and educational factors;

the appeal of historical truth and artistic fabric in Uzbek stories and narratives is first proved by the writer's worldview, level of skill and style, as well as the socio-political and literary environment in the works of artists of different generations;

for the artist in Uzbek poetry, the image of Mashrab is based on the fact that it is a means of interpreting the current problems of the period, literary and aesthetic views, creative credo;

in Uzbek novels, Mashrab's biography, image, characterization, his period, the interpretation of other characters, historical reality and the diversity of artists in the use of artistic texture, as well as the influence of the social and political period in which the writer lived.

The practical results of the research are as follows:

based on the predominance of fiction in the depiction of Mashrab in folk tales and books, as well as the fact that these sources played a key role in embodying the image of an immortal artist in our written literature, exaggeration is an expression of love for the great poet of our people;

in the Uzbek stories and tales of the XX century the realistic method of depiction based on historical truth (in the work of M.Osim), the ability to create artistic truth in the historical work (in the work of I.Gafurov), the leadership of the artistic text under the influence of folk stories and books (in the work of Sh.Jabbor) are proved;

in Uzbek poems and epics, Mashrab's image and character of historical truth, the important role and significance of artistic text in the interpretation of related events are shown in the analysis of the works of a number of artists;

the role of portraits, landscapes, artistic details, figurative expression and means in the description of Mashrab and his characters, his period, the biography of the great poet in Uzbek novels is based on the need to study the works of different artists through comparative analysis.

The validity of the research results is the appropriateness of the approach to the object and the methods used, the boundaries of the scientific problem, the relevance of theoretical data to scientific sources, the relevance of the selected artistic sources to the research subject, the conclusions are made by comparative-historical, comparative-typological and biographical classification. The introduction of theoretical ideas and conclusions into practice is explained by the fact that in the process of analysis is derived from the nature of Uzbek classical literature and new Uzbek literature, the results of which are confirmed by the competent authorities.

Scientific and practical significance of the research results.

The scientific significance of the results of the research is that the conclusions serve to define the principles and stages of development of modern Uzbek prose, to determine the relationship of historical and artistic reality, the development of Uzbek classical literature, modern Uzbek prose, the artistic and aesthetic nature of XX-XXI century literature.

The practical significance of the research results is in the organization of textbooks and manuals on "History of Uzbek literature", "Uzbek literature of the XX century", "Fundamentals of Artistic Analysis", "Literary Theory", special courses and seminars on Uzbek poetry and prose. Institutions, as a source in the preparation of textbooks for secondary special and secondary schools.

Implementation of the research results. On the basis of scientific results obtained in the study of the problems of art, the scope of the theme of historical truth and artistic text in the interpretation of the image of Mashrab in Uzbek literature:

In Uzbek poetry, the scientific results of Mashrab's image as a tool for interpreting current issues, literary and aesthetic views, creative credo of the period were used in the fundamental project of Fergana regional administration I-2013 №-57 "Problems of social ecology" (Fergana regional registration July 6, 2021 Reference No. 06-06 / 5053). As a result, the scientific and theoretical conclusions of the monograph "Problems of Social Ecology" have been improved;

in the interpretation of folk tales, the image of Boborahim Mashrab in his books, the predominance of fiction rather than historical reality, the outlook of the people, the style of thinking, social conditions, the connection with spiritual and educational factors, the images associated with the biography, appearance, character of Uzbek novels, the period and other protagonists, the diversity in the style of the creators, from the facts related to the impact of the socio-political period in which the writer lived FA-F-1 was carried out in 2018-2020 at the Scientific Research Institute of Humanities of the Academy of Sciences of Uzbekistan FA QQB Karakalpak.OO5 was used in the fundamental project "research of the history of Karakalpak folklore and literary studies" (reference book № 17.02/275 of the Karakalpakstan Department of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan on November 26, 2021). As a result, the theoretical conclusions and practical recommendations presented in scientific articles published in the Republic and abroad, the results of the research, the

implementation of tasks related to the determination of the state and functional properties of historical truth and fiction in Uzbek literature, the coverage of conclusions on historical truth and artistic tissue in Uzbek literature, the theoretical were enriched;

the use of historical truth and fiction in Uzbek stories were used as an important theoretical and practical resource in the formation of sections of the folklore genre of the anthology-chrestomathy "Karakalpak folklore and literature", which was carried out in 2019-2020, at the seminar of the young creators of the Association of writers of Karakalpakstan (Karakalpakstan folklore and literature).reference of the Writers Union № 2021 on 29 November 150). As a result, the seminars of young creators of the Association of writers of Karakalpakstan and the scientific and theoretical level of the folklore department of anthology-chrestomathy have increased;

It was used in the shows "manaviyat sarchashmasi", "literary environment", "value", broadcast in 2020-2021 of Fergana regional television company and in the preparation of the scenario of "spirituality – the mirror of heart" (reference number 12-02/109 of Fergana regional television company on August 25, 2021). As a result, the content of the materials prepared for these shows and exhibitions have been perfected, enriched spiritually and artistically with scientific evidence, and the popularization has increased.

Approbation of the research results. The results of the research were discussed in 9 scientific conferences, including 5 national and 4 international conferences.

Publication of the research results. 14 scientific articles on the topic of the research work were published. 5 articles have been published in the journals recommended by the Higher Attestation Commission under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, including 1 in foreign journals.

The structure and volume of the dissertation. The content of the dissertation consists of an introduction, three main chapters, a conclusion, a list of references. The total volume is 170 pages.

MAIN CONTENT OF THE DISSERTATION

The introduction focuses on the relevance and necessity of the topic, describes the goals and objectives, object and subject of research, its relevance to the priorities of science and technology development, describes the scientific novelty and practical results, reveals the scientific and practical significance of the results and information on the structure of published works and dissertations.

In the first paragraph of the first chapter of the research work, entitled "**History and art in Uzbek prose**", devoted to the analysis of "**The image of Boborahim Mashrab in folk books**", it studied that the image of Baburahim Mashrab came in harmony with the appendix to his works. Examples of these prose are "Qissai Mashrab", "Devonai Mashrab", "Shoh Mashrab", "Ghazali Eshoni shoh Mashrab", "Eshon Mashrab", "Eshoni shoh Mashrab", "Eshoni shoh

Mashrab Devonai Namangani”, “Muhammasi shoh Mashrab”, “Qissai shoh Mashrab”. Mashrab in books is a person who amazed his teachers with his punctuation, wit, ingenuity and deep thinking. For example, Mahmud Hasani, who wrote an introduction to the “Story of Shah Mashrab”⁵⁰ based on a copy published in Tashkent on November 15, 1886, said that the author of this work is unknown, some scholars believe that it was written by Pirmat Setori or his friend Ishaq Bogistani. The study analyzes similarities and differences in the events surrounding Mashrab’s biography in folk tales. Some of them have been shown to be the basis for written literary sources.

Of course, examples of folk prose such as “The Story of Shah Mashrab”⁵¹, “The Story of Mashrab”⁵² cannot fully serve as a historical and biographical source on the life and work of Boborahim Mashrab, but they have a sensitive, fiery creative world of thought, worldview. The presence of important places that reflect the landscapes of the period shows the great scientific and theoretical significance of these works. In these works, we find that the charming work of the singer has become a favorite song of the hafiz during his lifetime. He has a wonderful way of life. It is known that in Uzbek folk tales, invented images are expressed in harmony with historical figures. Of course, they are led by an embossed interpretation. Commenting on the image of Sultan Murad in Oybek's novel “Navoi”⁵³, B. Fayziev writes:

In the research work, it was proved that Mashrab's handsome appearance in folk tales, spending his life to achieve the truth, for which he consciously confronted suffering and blame, turned away from the false prestige, wealth, arrogance of this temporary world, turned his hatred against spiritual depravity such as fraud, oppression, based on the fact that the informed prophet is a saint who does not burn in fire or drown in water. I. Adizova, referring to the narration about Mashrab in the sources of folklore related to the letters “alif” and “b”, she notes: “This narration acquaints us with the most important secret of Mashrab's worldview. It means that he sees the whole world as the manifestation of Allah, and that Allah understands one and all other beings as His manifestation.”⁵⁴ The research work also provides information about the harmonies of Mashrab with the views of Mansur Halloj.

In the second paragraph of the chapter, entitled “Boborahim Mashrab’s interpretation in stories”, Shukur Jabbor’s “Mashrab”⁵⁵ story analyzes how the image of Mashrab is interpreted on the basis of information in folk books that he is a true, rebellious person who aspires to Allah. The story depicts Mashrab's conversations and discussions with the farmer, Sufi Alloyar and Eshan Shohid, embodying the image of a saint who respects other people's property, possesses the knowledge of the state, stands up to death, and is aware of the unseen. The story

⁵⁰ Шоҳ Машраб қиссаси. – Тошкент: “Шарк”, 1991.

⁵¹ Қиссаи Машраб. – Тошкент: “Ёзувчи”, 1992.

⁵² Қиссайи Шоҳ Машраб. – Тошкент: “Наврўз”, 2014.

⁵³ Файзиёв Б. “Навоий” романида тарихий воқелик ва бадиий тўқима. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1971. – Б. 126-127.

⁵⁴ Адизова И. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи (XVI–XIX аср I ярми). Ўқув қўлланма. – Тошкент: “Фан”, 2009. – Б. 100.

⁵⁵ Шукур Жаббор. Машраб. Ҳикоя // “Китоб дунёси” газ., 2018 йил 28 ноябрь. - № 22 (287). – Б. 6.

depicts the tragedy of the unaware through a depiction of Mashrab falling into an anger at a wedding party.

The story ends like this: "A man from the wedding party, lying on his side, blew cigarette smoke out of his mouth and chewed the half-swallowed meat between his teeth and said, 'Take this madman out!' he said.

Those who had just followed Mashrab as a fan dragged him out. First they lay down and kicked hard. People also turned hitting into a race. Mashrab laughed and said, "My dear victim! Oh, my dear victim!" they would say. He kept laughing as people beat him ... The beaters were curious about each other. Then he started hitting with whatever he could get his hands on ..."⁵⁶ This story is unique in that Mashrab interprets the relief image of a person who is rebellious, yet steadfast in his purpose, striving for the guardianship of Allah.

Ibrahim Gafurov's story "The Boy Who Played in the Executing place" describes Boborahim's willing to wander the world and his mystical views as follows: "He could never stay in one place as much as Jesus, the feelings that filled his heart could never fit in courtyards, houses, palaces, only infinite expanses could give space and status to his feelings that swayed like the sea. Mashrab, like Mansur Hallaj, the light of Allah's guidance, saw his appearance in everything. In his eyes, the universe was intoxicated with the work of the Creator with all its things."⁵⁷ In the story, Abduvali is described as an educated, calligrapher, emphasizing that the family environment played an important role in Mashrab's sensitive, mystical image. Through a retrospective plot, Mashrab recalls the incident of twenty-five years ago with the help of Panjsher aka, the execution of two lovers. The writer can turn the fiction in the story into a reality. The tragic fate of the two lovers is also indicated in the life of Mashrab to be repeated in some sense later.

A person who does not fit the image of Panjsher in the work. He is the main culprit in the execution of his wife and her lover. He is a helpless man who has exposed his wife's guilt to the judge. He is a helpless slave who, like the murderous crowd, considers Mashrab, who has asked Allah for his sins, to be insane, and who blindly relies on his disabled beliefs. The name Panjsher is also hidden in the irony. Panjsher – the lion's paw means that he can touch everything. Unfortunately, his hand is unable to capture his wife's heart. In the work, it is widely analyzed that these childhood events caused the formation of Mashrab's worldview in the story.

The events in Ibrahim Gafurov's story "Boborahim's yellow flowers" are widely covered on the theme of Boborahim's love. It is noted that Mashrab recited the poems of great poets for hours in an exciting voice, describing his knowledge.

In the dissertation, Mashrab's spiritual closeness to Majnun is analyzed through the image in the story, which depicts tears, cup.

⁵⁶ Шукур Жаббор. Машраб. Ҳикоя // "Китоб дунёси" газ., 2018 йил 28 ноябрь. - № 22 (287). – Б. 6.

⁵⁷ Гафуров И. Ҳаё – халоскор. – Тошкент: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2006. – Б. 25.

In the third paragraph, entitled as **“The Image of Boborahim Mashrab in the stories”** Mirkarim Osim’s “Singan Setor” is a realistic interpretation of Boborahim Mashrab’s tumultuous life, making effective use of Uzbek folk tales and some of the stories related to the sensitive poet. At this point, the author adheres to the idea that a historian armed with a scientific methodology should meet a realist artist at certain points.⁵⁸ Mirkarim Osim, a historian by profession, approaches the events he wants to describe in the story with the view of both a historian and a writer. The relief in folk books creates artistic reality through realistic interpretation, free from exaggeration and fiction. The events of the work begin with Mashrab's return from Kashgar, Ofoqhoja eshan’s home to Namangan, the village where he spent his childhood. Throughout the depiction of the events of the work, the writer periodically refers to the ghazels of Mashrab and shows the image of a brave poet in front of our eyes. The events in the plot of the work move from one period to another. Mirkarim Osim is able to interconnect the chain of events related to the period. It is well known that "artistic truth is a combination of the truth of life, historical truth and fiction."⁵⁹ Mirkarim Osim also presents to the reader the artistic truth related to the image of Mashrab in this story. The situation of Mashrab, which led to the "meeting with his beloved", is characterized by the image of the morning nature.

In creating the image of Mashrab Mirkarim Osim used the sources of Uzbek oral speech effectively. It was correct that the writer preferred to improve the plot of the story based on historical, real-life events, rather than exaggerated images based on myths and legends. This is characterized by the following thoughts of V.G. Belinsky: "The story, which is short and concise, light and at the same time deep, quickly passes from one event to another, breaks life into small pieces and pulls out some pages from this great book of life." Indeed, in this story of Mirkarim Osim about Boborahim Mashrab's ability to transmit events from one place to another, to be able to select where necessary, is evident in not smooth, fast-paced way of life based on the nature of the genre. The condition of Babarahim on his way to Kashgar is described in harmony with the image of nature. Also, in the "Trap of Sincerity" part of the story, the high mood and joyful image of Babarahim's visit to Kashgar, Ofoqhoja's home are reflected in harmony with the image of spring. Details of Mashrab's meeting with Sufi Olloyar are also included in the story. In the story, Mashrab's love to his motherland is seen in the fact that he asked the mayor of Khojand, Akbotabi to release a number of prisoners and freed them. The story describes in details the history of Mahmudbi's cunning and hypocrisy to conquer the government.

Mirkarim Osim gives a realistic picture to the story of Mahmudkhan's death three days later, when the prophecy of Mashrab came true, a voice came from somewhere and he died at home. In the play, a few months after the poet's execution, the Emir of Bukhara captured the cities of Balkh and Qunduz, leaving

⁵⁸ Ойбек. Мукаммал асарлар тўплами. Ўн тўққиз томлик. Ўн тўртинчи том. – Тошкент: Фан, 1979. – Б. 131.

⁵⁹ Тўйчиев У. Ўзбек адабиётида бадиийлик мезонлари ва уларнинг маромлари. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2011. – Б. 437.

Mahmudkhan's hut on the outskirts of the city under a ruined roof. This shows that Mirkarim Osim gave a vivid, convincing tone to each event in the story and focused on making the reality consistent with the historical truth.

The second chapter of the research work is entitled "**The truth of life and fiction in Uzbek poetry**". In the first paragraph of the chapter which is entitled "**The image of Boborahim Mashrab in poetry**", it is described that the image of Mashrab was first depicted by Musa Tashmuhammad oglu Oybek in the poem "Mashrab" (1937). Each verse of this poem, which consists of a total of eighty verses, consists of five lines and weighs eleven syllables in the style of 6 + 5. It was courageous to create a work dedicated to Mashrab during the Soviet regime, when there were many conflicting opinions about Mashrab and it was dangerous to speak positively about the representatives of our classical literature. Therefore, taking into account the requirements of that regime, Oybek managed to create the image of a truthful, nationalist poet.

It is obvious that Oybek was influenced by the information of the "Story of Shah Mashrab" in writing poem "A wonderful madman who has not been seen for centuries." Portrait details such as "potila", "curly hair over his head", "dark black eyes", "old tambour", and "big pumpkin-shaped tobacco keeper" helped to create a dervish and poetic image of Mashrab. As A. Sabirdinov noted, in the poem "Mashrab" by Oybek "one can enter the spiritual world of Mashrab through the object, through external details. In the process of depicting the lines of his profession, actions, inner world and appearance, one can manage to embody a clear picture of the period in which he lived." Although at first glance it seems that the poem reflects the characteristics of appearance, in fact, through these drawings, the features of Mashrab's character are expressed.

The research work highlights Mashrab's optimism, thirst for beauty, lack of interest in wealth, love of fire and smoke, playing coals in his palms, refreshment in life, good voice, and mastery of words.

In short, Oybek embodies the image of Mashrab as a humble, nationalist, truthful poet and artist. The success of the work lies on the fact that his life being full of hatred for the luxuries of this world were expressed fairly. This poem is valuable as the first work on the way to introduce Mashrab, one of our historical figures, to our people.

Omon Matjon's "This is Mashrab, Mashrab!" (1992) through the hymn Mashrab, the image of an exclusive talent is embodied in a unique way. The first verse of the poem depicts Mashrab, who skillfully recites verses from the Qur'an, sings ghazals in a pleasant voice, and whose poetry is unique. The ten-verse poem, each of which consists of six lines, glorifies the qualities of humility, simplicity, nationalism and patriotism of Mashrab. The call in the last verse of the poem is in line with the attitude to the tense situation in Uzbekistan in the first years of independence. Poetry is dominated by the uplifting interpretation of the poems. Under the pretext of Mashrab's image, the poet travels to the history of our country - the time when the unity between the beys disappeared and the Timurid dynasty was in disarray. Through the interpretation of the great poet, he hints at the

complex situation in the early years of Uzbekistan's independence. Omon Matjon manages to express the ideas of the current problem of the time - social justice, unity through the interpretation of the image of Mashrab.

Anvar Abidjan's poem "Boborahim Mashrab" (1974) consists of thirty-seven lines. Each verse of the poem is based on five, and the first lines begin with a drawing of a specific social landscape of the XVII-XVIII centuries.

The idea in the poem is narrated from beginning to end through Mashrab's speech. In a time when "diamond are tainted with chastity", justice cannot be outspoken when truth is chained. In this case, the thieves, wearing the mask of an official, plunder the country during the daytime. And the real people who want to protect the country, they drive them crazy, even destroy them. But they can't capture thousands of his barefoot followers.

Anvar Abidjan in his poem "Mashrab under the gibbet" (1975) again refers to the image of the great poet. In the poem, the image of the great poet who sacrificed his life for the suffering people is reflected in a ten-line interpretation. Mashrab asks his "brave and helpless friends" to watch his death with joy, not with grief. "Don't be sad, look I'm laughing too," he notes. Because the laughter of his friends saves his heart from "ringing pain". Mashrab's only wish is to see his people laughing in the face of death at least once. It just sounds like an indictment of a colonial policy that has oppressed the people. In the poem, Babarrahim Mashrab is also interpreted as a fearless person who faces death.

The second paragraph of the chapter, entitled "**Reflection of the image of Boborahim Mashrab in epics**", analyzes Muhammad Ali's "Mashrab" (1966), Minhojiddin Mirza's "Flower of Sorrow" (1990), Tolan Nizam's "Ruhi Ravonim" (1993).

In twentieth-century Uzbek poetry, Muhammad Ali's epic "Mashrab" is distinguished by its unique plot structure, composition, verse system, methods and means of expression. The story describes the journey of a teenager Boborahim Mashrab from Namangan to Kashgar - the famous Ofoqhoja Eshan's home, where he fell in love with Gulgun, who was ordained to the saint, and fell in love with her. Upon learning this, Ofoqhoja Eshan punished Mashrab and chased him away. It is narrated that Mashrab came to Balkh with a group of darweshes and was hanged in anger by Mahmudbi. Each verse of the epic consists of eight lines and two songs. Each of the songs consists of forty-five verses. It is known that Abay Kunanbayev, a representative of Kazakh literature, used the delicate rhythmic possibilities of folk poetry and had a unique system of rhyme, each of which consisted of eight lines and Abay's poem is sometimes referred to by the same name. Muhammad Ali takes a new approach to this verses in Kazakh poetry and uses an eight-line verse system consisting of eleven syllables. This, in turn, facilitated the exchange of different lyrical paintings in the expression of the plot of the epic, as well as provided a variety of interpretations of the period and different characters. He wrote "Серіз аяқ" and sometimes poems of Abay is named after it. The expression of the author's philosophical thoughts in the medium of colors is expressed in the tenth and twenty-sixth verses of the first song, and in the

twenty-sixth and forty-fifth verses of the second song. The symbols associated with white and black, which are interpreted in the epic, played an important role in the expression of truth and falsehood, justice and injustice, life and death, hope and the contradiction of mirage.

Mashrab, Gulgun (although the name is a product of fiction), Ofoqhoja Eshan, Mahmudbi, Mardon, Holtoy, Sher, Mamasoli, Karim Arkanchi are the products of fiction in the epic. In the play, the features of Boborahim's character are reflected in the images and dialogues of the seventh, eighth, thirty-ninth, fortieth, forty-first, forty-second, forty-third, thirty-second, thirty-third, thirty-fourth, and thirty-fifth verses of the first song.

The following words of the literary critic A. Tangirov served to illuminate another aspect of the epic: "A creator can never change the essence of natural phenomena. The objective interpretation requires that natural phenomena be preserved as they are in the artistic interpretation. For this reason, artists choose certain aspects of nature and use them to complement and compare the events they describe. M.Ali follows the same path in the second chapter of the epic "Mashrab". He uses the vastness of the desert in interpreting the fantasy typical of Mashrab. The human imagination is also a shining example of infinity. " Indeed, as A.Alimbekov noted, "In Muhammad Ali's interpretation, Mashrab was neither an atheist nor a fanatical believer. , a clever poet, a mystic, who confessed to himself on earth, who did not want to see any mediator between the Truth and himself ... " The dissertation describes the poet's skill in ensuring the fluency and accuracy of expression, skillfully using paronyms, poetic arts, various visual aids.

The second title of Minhojiddin Mirzo's epic "Gaygu guli" is "Journey to the life of Devonai Mashrab". The epic is based on reality through the dialogues of the poet, the mad Mashrab, the angel, the seven angels, the devil. The eternal contradiction between good and evil, good and evil, the inevitability of the descendants of Adam, who have been sanctified by Allah, gradually forgetting the truth and sinking into the mire of lust, digging holes in each other and falling into the devil's trap. the angel is evident in the poet's conversations. It is known that in Uzbek and world literature there are many works depicting the image of the Devil. Nosiruddin Burhanuddin Rabguzi's "Qisasi Rabguzi" gives information about this image.

Mashrab appears seven times in the events of the epic. This image serves to express philosophical ideas about the complex world, the changing image of man during the events of the work. The fact that this epic was created under the influence of Abdurauf Fitrat's "Satan's Rebellion against God" is reflected in the commonality of events, the harmony in the interpretation of images.

The preface of the epic "Ruhi ravonim" by Tolan Nizam contains the author's grassy lines dedicated to the image of Mashrab. The second part of the epic gives details of the poet's visit to Balkh to visit Mashrab's tomb. In the section "Between the latitudes" of the work, a unique night view of the desert nature is drawn with interest. The image of the girl who fell in love with Mashrab is widely described in the epic. According to the interpretation, Mashrab did not love that

girl. He was preoccupied only with the love of God. Shahab, who loved the girl, slandered Mashrab out of jealousy. As a result, Mashrab was severely beaten by the orders of the ministers of Ofaq Khoja, Boqi and Soqi. A hot seal is then applied to the vein in his neck, making him disabled. According to the author's interpretation, Ofoq Khoja will find out after these works. The ministers, on the other hand, lie and say that Mashrab committed suicide voluntarily, leaving the world behind and free from defects. Ofoq Khoja can easily believe their words. In fact, without the permission of a ruler with great power, they could not do this work independently. It is as if the author is trying to free Ofoq Khoja from all charges. In the "Pilgrimage" part of the epic, Mashrab's repentance by going to Turkestan and weeping over the tomb of Ahmad Yassavi contradicts the interpretation in folk tales.

Thus, in the epic of Muhammad Ali in the Uzbek literature of the XX century the image of Mashrab is realistically reflected and interpreted in a lyro-epic way, in the epic of Minhojiddin Mirzo this image played an important role in the philosophical expression of ancient themes such as kindness, glorification of faith. This epic of the Full Nizam has a special place in the development of Uzbek epic poetry with its vivid expression, unique interpretation and image, and delicate lines.

The third chapter of the dissertation is entitled "**Historical and artistic truth in the Uzbek novel**". The chapter entitled "**Methodological research in the expression of the character of Boborahim Mashrab**" emphasizes that in the 80s of the twentieth century in Uzbek novels began to try to create the image of Mashrab, despite some shortcomings, Hamid Ghulam's novel "Mashrab" (1981) was created for the first time. The novel chronicles Mashrab's last forty years. Although the novel is influenced by Soviet-era policies in its approach to certain historical figures, religious views, and the wealthy, it is noteworthy as a work that broadly reflects Mashrab and his era. Literary critic E. Musurmonov concludes about this novel that "... the existing shortcomings in the work are conditionally arising from the point of view of modernity."

The famous novel "Mashrab" depicts the events of the years when a teenager, 17-18 years old, was studying in Namangan under the tutelage of Mullah Bazar Akhund. The dissertation extensively analyzes Mashrab's experiences with his first love, the writer's skill in using artistic details, the first spring image, and the future loss associated with Arzigul through the details of a tulip growing on the rough ground of the roof.

In the "Childhood" chapter of the novel, it is described that the family environment in Mashrab's straightforward and honest upbringing is the result of the strict upbringing of his father, Kosib Valibobo. Mashrab's teacher, Mulla Bazar, is described as a man of high faith in Akhund, who in turn highly values his student talent.

The writer tries to create reality based on the historical truth that is reflected in folk books, historical sources and the works of the poet. Mashrab seeks to follow historical truth in describing his childhood book, his high devotion to

science, and his immense respect for his parents, especially his teacher, Mulla Bazar Akhund. In particular, Mulla Bazar manages to portray Akhund as a teacher and a person who has earned the respect of the people through the effective use of folk expressions and proverbs in his speech. In general, Shuhrat's novel "Mashrab" is not finished, but the saint has a special value as a work that reflects a part of the poet's life to a certain extent.

Khayriddin Begmatov's novel "Devona Mashrab" describes Boborahim Mashrab's study at the hands of Ubaydullo Bazar Akhund from the age of 6-7, and his departure to Kashgar for Ofoqhoja Eshan due to conflicts. The play describes Mashrab's love affair with an Uyghur girl named Tutiniso, who was vowed to Ofakhoja Eshan, was brutally punished for his actions, then wandered from city to city voluntarily, and was eventually hanged by order of Mahmud Qatagan. The novel, which features hundreds of characters, provides extensive information about the picture of the period, various characters, the science of mysticism, the calendars and the teachings of Malamatiya. In the novel, the writer makes effective use of portrait and landscape imagery to provide impact in the interpretation of the characters. This creates a unique image of different images, one of which is different from the other. In particular, the novel describes with great interest the events that took place in the childhood of Baburahim, his friends: Abdukadir, Sharif, Salim. It is no coincidence that the poet is the leader of a group of potters through his depiction of his childhood "pot-pot" games. In the novel, the difference in the thoughts of Baburahim and Mulla Bazar axund takes place against the background of the conflict with the Sufi Aymak. The novel delves into the fragmentation of Bazar Akhund's thoughts and internal contradictions in his experiences after the discussion with Baburahim. The second part of the novel is dedicated to Mashrab's life in Kashgar. It depicts the landscape of the city in the XVII-XVIII centuries. The novel concludes that Pirmat Setori died in Andijan eight years after Mashrab at the age of sixty, and Ziyoviddin Ishaq told Bogistani about the poet's death, thus giving rise to the books Tazkirai Qalandaron and Devonai Mashrab.

The second chapter of the chapter, entitled "**Images of historical figures**", shows that the main criterion in the interpretation of historical figures in Uzbek novels about the image of Baburahim Mashrab is vitality, authenticity, the degree to which historical truth has become artistic reality. As the People's Writer of Uzbekistan Odil Yakubov noted, "In the historical novel, the relationship between scientific truth and artistic truth is a very delicate and controversial issue ... Alexander in the Navoi epic is very different from the historical figure Alexander the Great. Maria Stewart is interpreted differently by Schiller, Walter Scott by Stephen, and Stephen Zweig by another. In the novels of H. Gulom, Shuhrat, H. Begmatov, we see how true these words are in the approaches of writers to historical figures. The image of Bazar Akhund in the famous novel Mashrab is interpreted as a teacher who cares for his students, is "dark-eyed", humble, appreciates knowledge and talent, and has a great reputation among the people. Ofokhoja Eshan in H. Begmatov's novel is a scholar of mysticism, a just man,

where necessary, a person who condemns arrogance and conceit. He appreciates the poetic talent, although he condemns the conformity to the views of Mansur Hallaj in Mashrab. The author also correctly interprets Ofoqhoja's hesitations in relation to Tutiniso, not only as a person who embodies the negative aspects, but also as a normal human being. One of the shortcomings of Ofoqhoja in the play is that religion served to seize power. It is that Mashrab could not accept it without understanding the essence of his views.

Due to the incompleteness of the novel "Mashrab", the events related to Mahmudbey are not reflected in it. In the other two novels, the image of Mahmoud Qatagan and the events surrounding it find their own unique descriptions.

In H. Begmatov's novel, Mashrab's sufferings are described in detail in a vital way. Speaking about Mashrab and related historical figures, Professor S. Mirvaliev's opinion is important: "... an important feature of a historical novel ... is its connection with the historical background. That is, a subject, a period, the essence of a historical document can be studied by the science of history, it can make its own conclusions. At the same time, it is natural that the genre of the historical novel about that period, that historical event, person, document will also rule. The difference is that in one there is a description and in the other there is a description. So, if H. Gulam Mashrab first described his lover as a girl from Namangan and did the right thing by linking the poet's departure to Kashgar with the motive of love, Shuhrat Bazar succeeded in interpreting the image of Akhund. H. Begmatov managed to ensure the vitality of the interpretation of the image of Ofokhoja Eshan.

The third paragraph of the chapter, entitled "**Artistic Features**", shows that only a creator who can interpret reality in a vivid, vital way can create artistic truth in a work. In Hamid Ghulam's novel "Mashrab" portraits, landscapes, using various visual aids, create the authenticity of the interpretation, the individual characteristics of the characters. Hamid Ghulam does not focus on the proportions of the protagonists in drawing their internal and external images, but chooses an objective path based on realistic requirements in this regard.

The image of landscape also occupies a large place in the novel, serving as an embossed depiction of the emotions of the protagonists, giving additional color to their situations in different situations. As the literary critic Sh. Karimova noted, "Human life is inconceivable without nature, native land, flora and fauna, fields and gardens, rivers and mountains. Man is born in the embrace of nature and grows up in society." Therefore, in Hamid Ghulam's novel Mashrab, the images of nature serve to express to some extent the landscape of the period, this or that momentary change in the psyche of the heroes. It is well known that "the ways in which landscape is used in a work of art are extremely diverse, and they are determined by the writer's style and the genre of the work. A variety of purpose can be observed from the images of the natural landscape. It sometimes tells the time of the event, sometimes helps to reveal the mood of the heroes, and sometimes serves to connect the events of the work. M.Sultanova's description of the landscape in Oybek's novel "Navoi" depicts natural landscapes as an integral part of the country

on the one hand, and on the other hand, these landscapes were close to the mood around Navoi. Navoi's mental state and mood are determined against this background. In Hamid Ghulam's novel *Mashrab*, one can feel that he was able to correctly see and determine the relationship between the *Mashrab* period and the *Mashrab* personality. The author also uses dream episodes to increase the impact of the work's events. Commenting on Normurad Norkobil's novel "*Dashtu Dalalarda*", Professor Y. Solijonov writes: It depicts man and nature side by side and moves. " In this work by Hamid Ghulam, the landscape also serves to illuminate certain aspects of the characters, to give them additional meaning, and to form a holistic compositional whole.

In the novel "*Mashrab*" of fame, the poet effectively uses compositional and pictorial means to effectively and interestingly express the feelings of love awakened in the heart. For the language of the work to be fluent, vivid, vital, it is widely used in analogies, comparisons, portraits of heroes, descriptions of nature, speech of characters, interpretation of the author. In particular, folk proverbs play an important role in the emergence of a unique expression in the speech of the characters of the work. It is known that "a writer creates specific forms of figurative depiction of life - prose, dramatic and poetic forms ... In a prose play, the character's speech serves to generalize and individualize the image and has a dialogic and monologue structure." In the dissertation, Shuhrat's skill in using "water" and "mint" details is analyzed in detail. Also, "... detail is a means of creating an artistic reality, it concretizes the thing-event being depicted, it embodies it in a way that can be emotionally perceived. In other words, a detail is a small part of the image portrayed in a play (that is, it always implies objectivity), and as a result of the combination of details, that image appears before our eyes as a whole. " In the play, the writer follows the path of depicting the individual features in the image of the protagonist. This in turn ensures the creation of their unique images.

Khayriddin Begmatov's novel "*Devona Mashrab*" skillfully depicts the image, character and moments of the protagonist and characters through various visual aids. The author makes effective use of various artistic details, analogies, dialogues and monologues of the characters in this regard. The protagonists make effective and appropriate use of the lexicon of the period reflected in their speech, ensuring the vitality in the image of the people. While the folk sayings used in the play provide an opportunity for affirmation of thought, the artistic details associated with the depiction of nature seem to warn of what will happen in the future destiny of the protagonists.

CONCLUSION

1. Through various narrations and stories, which are examples of folk prose, the image of Baburahim *Mashrab* was interpreted in harmony with his works. In these works, which have been passed down by word of mouth from different generations, the interpretation of the image of *Mashrab*, which is a product of the

people's thinking and worldview, is more embossed than most historical facts. They show that artistic texture prevails over historical reality.

2. In folk books, the image of Mashrab is described as a punctual, witty, thoughtful, a propagandist of Islam, a person who amazed his teachers with his extensive knowledge. Although they do not fully serve as a historical-biographical source, they are valuable as a source that reflects the sensitive, fiery creative way of thinking, worldview, landscapes of the period in which he lived. In these works, we find that in his life, charming poetry has become a favorite song of the hafiz, the owner of love with amazing adventures, two worlds, castles, shrines and shrines that constantly visit the shrines. we see that the image is manifested.

3. In Uzbek storytelling, the image of Mashrab is interpreted in Shukur Jabbor on the basis of realities in folk books, while in Ibrahim Gafurov's stories, the image of the great artist is reflected on the basis of artistic textual reality and symbolic, philosophical approaches. In the story of Shukur Jabbor, Mashrab is portrayed as a true follower of the views of Mansur Hallaj, a lover of divine love, who aspired to the true community. In the stories of Ibrahim Gafurov, the image of Mashrab between divine love and figurative love is interpreted philosophically.

4. In Mirkarim Asim's story "Broken Setor" he was able to portray the image of Mashrab as a sensitive artist and a person who knew the rules of religion. As the author is a historian by profession, he created a creative image based on the requirements of the genre of historical narrative, bringing into the work the events that correspond to the historical reality of folk tales.

5. For the first time in Uzbek poetry, Oybek interpreted the image of Mashrab and reflected his truthful, straightforward, simple, nationalistic image, taking into account the requirements of the time. Omon Matjon, who reads the verses of the Qur'an skillfully, sings ghazals in a pleasant voice, interprets the humble, nationalistic, nationalist, rebellious image of the poet, who is unique in his poetry, in a high style typical of poems. Anwar Abidjan managed to create a vivid, moving expression through the monologue of Mashrab in expressing his hatred for the Hakans who plundered the people at a time when the truth could not be told.

6. Muhammad Ali For the first time in the Uzbek epic of the twentieth century in the epic "Mashrab", which is characterized by a unique plot structure, composition, busy system, methods and means of expression, the image of Mashrab is associated with black and white - truth and falsehood, justice and injustice, life and was able to express it against the background of contradictions between concepts such as death, hope, and mirage. Throughout the verses of the epic, Mashrab's relentless and fiery, imaginative and straightforward, truthful and courageous character, emotionally rich and dervish image is consistently reflected. In Minhojiddin Mirza's epic, Mashrab appears as a person confirming the idea expressed by other characters. He is manifested as a saint who is steadfast in his faith, striving for the truth, and condemning iniquity. In the epic of the Full Nizam, using the works of Mashrab, he manages to express his emotional inner world, the joys and sorrows. The author's great love for Mashrab is evident in every line.

7. Muhammad Ali's epic "Mashrab" is adorned with an eight-line system and eleven hijali lines, a variety of lyrical paintings and pictorial means, providing a variety of interpretations of period and various characters. This, in turn, served to express the wavy life of Baburahim Mashrab, who became a legend among the people, as well as the philosophical views of the author. The band system of Minhojiddin Mirzo's epic is also varied, ranging from a four-band band to a twenty-string band, ranging from a three-syllable finger weight to a sixteen-syllable band. This created a diversity of tone, rhythm, thought. In the epic of the Full Nizam, the sequence of quiet, contradictory, sharp situations in the plot is constantly alternated, without maintaining the consistency of the occupation.

8. In Hamid Ghulam's work, Mashrab's life of more than forty years, although the influence of Soviet-era views is felt, is valuable in this genre as the first novel that broadly reflects the life of the poet, the period in which he lived. Due to the incompleteness of the novel "Mashrab" of fame, it is clear that part of the life of the saintly poet is connected with the history of love. In the novel of Khayriddin Begmatov, the speech of Mashrab and other characters around him contains a wide range of ideas about mysticism, leech, sect, the rules of Islam, which provides a realistic and vivid description of the landscape of the time and environment. But the use of too many terms in the speech of the protagonist and characters in the novel has hampered the depiction of their inner world.

9. In the novels, the image of Bazar axund has been interpreted differently, and the influence of the socio-political environment is felt in their depiction. In Hamid Ghulam's novel, Bazar Akhund is interpreted as a person who is a little bit immoral, shameless, the cause of a lifelong separation from Mashrab's lover, who agreed to send him to Kashgar. According to Khayriddin Begmatov, he is a "scientist" and a defender of the oppressed.

10. If Hamid Ghulam in the novel created portraits, landscapes, the accuracy of interpretation using various visual means, the individual characteristics of the characters, Shuhrat begins the plot from the knot in the play. Provides originality in the interpretation of characters using analogies, comparisons, comparisons, adjectives, folk proverbs, so that the language of the novel is fluent, lively, vital. In Khayriddin Begmatov's novel, portraits and landscapes serve to express the changes in the mood of the heroes. The interpretation of the characters in the work, the image of the heroes occurs through dialogues and monologues.

**МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО И СРЕДНЕГО СПЕЦИАЛЬНОГО
ОБРАЗОВАНИЯ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН
НАУЧНЫЙ СОВЕТ DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 ПО ПРИСУЖДЕНИЮ
УЧЁНЫХ СТЕПЕНЕЙ ПРИ ФЕРГАНСКОМ ГОСУДАРСТВЕННОМ
УНИВЕРСИТЕТЕ**

ФЕРГАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

ХАМИДОВ МИРОЛИМБЕК МАНСУР УГЛИ

**ИСТОРИЧЕСКАЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
ВЫМЫСЕЛ В УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ
(НА ПРИМЕРЕ ОБРАЗА МАШРАБА)**

10.00.02 – Узбекская литература

**АВТОРЕФЕРАТ ДИССЕРТАЦИИ ДОКТОРА ФИЛОСОФИИ (PhD) ПО
ФИЛОЛОГИЧЕСКИМ НАУКАМ**

Фергана – 2022

Тема диссертации доктора философии (PhD) зарегистрирована в Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан за № В2021.3.PhD/Fil1963.

Диссертация выполнена в Ферганском государственном университете.

Автореферат диссертации на трёх языках (узбекский, английский, русский (резюме)) размещен на веб-странице Ферганского государственного университета по адресу: www.fdu.uz и в Информационно-образовательном портале «ZiyoNet» www.ziyo.net.

Научный руководитель: Сабирдинов Акбар Гафурович
доктор филологических наук

Официальные оппоненты: Таджибаева Мукаддас Абдурахимовна
доктор филологических наук

Пардаева Зулфия Джураевна
доктор филологических наук, профессор

Ведущая организация: Наманганский государственный университет

Защита диссертации состоится «21» 02 2022 года в 10⁰⁰ часов на заседании Научного совета DSc. 03/30.12.2019.Fil.05.02 при Ферганском государственном университете по адресу: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (99873) 244-66-02; факс: 99873) 244-44-01; e-mail: info@fdu.uz

С диссертацией можно ознакомиться в Информационно-ресурсном центре Ферганского государственного университета (зарегистрирована под № 148)

Адрес: 100151, г. Фергана, улица Мураббийлар, 19. Тел.: (99873) 244-71-28

Автореферат диссертации разослан «07» 02 2022 года.
(протокол рассылки № 42 от «07» 02 2022 года)

Ш.М.Искандарова
Председатель научного совета по
присуждению ученых степеней, доктор
филол.наук, профессор

М.Т.Закиров
Ученый секретарь научного совета по
присуждению ученых степеней, кандидат
филол.наук, доцент

З.Б.Кабилова
Председатель научного семинара при
ученом совете по присуждению ученых
степеней, доктор филол.наук.

Введение (Аннотация диссертации доктора философии (PhD))

Цель исследования. Анализ интерпретации образа Бабарахима Машраба в узбекской литературе XX века заключается в освещении особенностей стиля и мастерства его создателей в использовании исторической правды и художественного вымысла, а также в определении тенденций развития литературы этого периода.

В качестве **объекта исследования** представлен образ Машраба в стихах и поэмах Айбека, О.Матжона, А.Абиджана, М.Али, М.Мирзо, Т.Низама, в повестях и рассказах М.Осима, И.Гафуров, Ш.Джаббара, романах Х.Гуляма, Шухрата, Х.Бегматова, а также в народных сказаниях.

Предметом исследования является демонстрация этапов развития новой узбекской литературы путем освещения роли и значения исторической правды и художественного вымысла в интерпретации образа Машраба в образцах узбекской поэзии, рассказов, повествований и романов XX века, в которых отражен образ Машраба.

Научная новизна исследования заключается в следующих:

в народных повествованиях, книгах установлено, что преобладание художественного вымысла над исторической действительностью в трактовке образа Бабарахима Машраба связано с мировоззрением, образом мышления, общественно-политическими условиями, социально-духовными, культурно-просветительскими факторами народа;

обращение к исторической правде и художественному вымыслу в узбекских рассказах и повестях, их связь с мировоззрением, уровнем мастерства и стилем писателя, а также с общественно-политической и литературной средой были впервые доказаны на примере произведений разных поколений писателей;

в узбекской поэзии образ Машраба для творца был средством для интерпретации актуальных проблем эпохи, литературно-эстетических взглядов, творческого кредо;

в узбекском романоведении о многообразии образов, связанных с биографией, образом Машраба, о его времени, о различиях в трактовке исторических фактов и художественных вымыслов в трактовке других персонажей, а также о влиянии на этот образ социальной, политической эпохи, в которой жил писатель.

Внедрение результатов исследования. На основе научных результатов, полученных в изучении проблем искусства, сферы охвата темы исторической правды и художественного текста в интерпретации образа Машраба в узбекской литературе:

в узбекской поэзии научные результаты изображения Машраба как инструмента интерпретации актуальных проблем, литературных и эстетических взглядов, творческого кредо того периода были использованы в фундаментальном проекте администрации Ферганской области I-2013 №-57 "Проблемы социальной экологии" (Ферганская областная регистрация 6 июля 2021 года, Ссылка № 06-06/5053). В результате научно-теоретические

выводы монографии "Проблемы социальной экологии" были усовершенствованы;

в интерпретации народных сказок, образ Боборахима Машраба в его книгах, преобладание художественной литературы, а не исторической реальности, мировоззрение народа, стиль мышления, социальные условия, связь с духовными и образовательными факторами, образы, связанные с биографией, внешностью, характером узбекских романов, периодом и другими главными героями, разнообразие в стиле создателей, из фактов, связанных с влиянием общественно-политического периода, в котором жил писатель, FA-F-1 был проведен в 2018-2020 годах в Научно-исследовательском институте гуманитарных наук Академии наук Узбекистана FA QQB Каракалпак.ОО5 был использован в фундаментальном проекте "Исследование истории каракалпакского фольклора и литературоведения" (справочник № 17.02/275 Каракалпакстанского отделения Академии наук Республики Узбекистан от 26 ноября 2021 года). В результате теоретические выводы и практические рекомендации, представленные в научных статьях, опубликованных в Республике и за рубежом, результаты проведенных исследований, реализация задач, связанных с определением состояния и функциональных свойств исторической правды и художественной литературы в узбекской литературе, освещение выводов об исторической правде и художественной ткани в узбекской литературе, теоретические были обогащены;

использование исторической правды и вымысла в узбекских рассказах было использовано в качестве важного теоретического и практического ресурса при формировании разделов фольклорного жанра антологии-хрестоматии "Каракалпакский фольклор и литература", которая проводилась в 2019-2020 годах на семинаре молодых создателей Ассоциации писателей Каракалпакстана (Каракалпакский фольклор и литература).справка Союза писателей № 2021 от 29 ноября 150). В результате повысились семинары молодых творцов Ассоциации писателей Каракалпакстана и научно-теоретический уровень фольклорного отдела антологии-хрестоматии;

Он использовался в передачах "манавият сарчашмаси", "литературная среда", "ценность", транслировавшихся в 2020-2021 годах Ферганской областной телекомпанией и при подготовке сценария "духовность – зеркало сердца" (справочный номер 12-02/109 Ферганской областной телекомпании от 25 августа 2021 года). В результате содержание материалов, подготовленных для этих выставок и выставок, было усовершенствовано, духовно и художественно обогащено научными доказательствами, а популяризация возросла.

Структура и Объем диссертации. Исследование состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы. Объем исследования составляет 170 страниц.

ЭЪЛОН ҚИЛИНГАН ИШЛАР РЎЙХАТИ
СПИСОК ОПУБЛИКОВАННЫХ РАБОТ
LIST OF PUBLISHED WORKS

I бўлим (I часть; I part)

1. Хамидов М. “Машраб” достонида тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқима // Ўзбек тили ва адабиёти журнали. – Тошкент, 2017, № 3. – Б. 55-59. [10.00.00. № 1]
2. Хамидов М. Миркарим Осимнинг “Синган сетор” қиссасида Машраб образи // FarDU. Ilmiy xabarlar – Научный вестник. ФерГУ. – Фарғона, 2019, № 6. – Б. 75-76. [10.00.00. № 9]
3. Хамидов М. Романларда Машраб образи билан ёндош тарихий шахслар // FarDU. Ilmiy xabarlar – Научный вестник. ФерГУ. – Фарғона, 2020, № 4. – Б. 180-185. [10.00.00. № 20]
4. Хамидов М. Ўзбек шеърларида Машраб образи талқини // FarDU. Ilmiy xabarlar – Научный вестник. ФерГУ. – Фарғона, 2020, № 6. – Б. 198-200. [10.00.00. № 15]
5. KHamidov. M. Interpretation of the image of Mashrab in uzbek storytelling // ACADEMICIA. An International Multidisciplinary Research Journal. Published by South Asian Academic Research Journals. A Publication of CDL College of Education, Jagadhri (Affiliated to Kurukshetra University, Kurukshetra), – India, 2020, – P. 1272-1276. (Impact factor 7.13)
6. KHamidov. M. Artistic features of Shukrat’s novel “Mashrab” // “Actual problems and solutions of modern philology”. Collection of materials of the international online conference. – Tashkent, 2020, № 13601. – P. 125-129.
7. Хамидов М. Шухратнинг “Машраб” достонида тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқима // Глобализация и языковая картина мира. Сборник материалов Международной научно-практической конференции. – Ферғана, 2020, № II. – С. 141-143.

II бўлим (II часть; II part)

8. Хамидов М. Бобораҳим Машраб ижодида Навоий анъаналари // Бадиият уммони. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона, 2017. – Б. 56-58.
9. Хамидов М. Шухрат ижодида тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқима // Филологиянинг долзарб масалалари. Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Фарғона, 2018. – Б. 97-99.
10. Хамидов М. Тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқима // Филологиянинг долзарб масалалари. Республика илмий-назарий конференция материаллари. – Фарғона, 2020. – Б. 70-74.
11. Хамидов М. Ўзбек халқ китобларида тарихий ҳақиқат ва бадиий тўқима // Ўзбек филологиясида матншунослик ва манбашунослик

муаммолари. III Республика илмий-амалий анжуман материаллари. – Наманган, 2020. – Б. 287-292.

12. Хамидов М. Ҳамид Ғуломнинг “Машраб” романи бадиий хусусиятлари // Бадиий адабиётда нутқ ва услуб муаммолари. Халқаро анжуман материаллари. – Фарғона, 2020. – 132-135.

13. Хамидов М. Истеъдод самараси // Умр ва ижод ҳикмати. Мақолалар, эсселар тўплами. – Тошкент, 2021. – Б. 320-323.

14. Хамидов М. Ўзбек дostonчилигида Машраб образи тасвири // Ўзбек филологиясида матншунослик ва манбашунослик муаммолари. Халқаро илмий-амалий анжуман материаллари. – Наманган, 2021. – Б. 136-140.

Автореферат Фарғона давлат унивеерситети “FarDU. ILMIY XABARLAR – Scientific journal of the Fergana State University” журнали тахририятида тахрирдан ўтказилди.

Босишга рухсат этилди: 2020 й.

Нашриёт босма табағи: – 3.5.

Шартли босма табағи: – 1,625.

Бичими 84x108 1/16. Адади 100.

Баҳоси келишилган нархда.

“Poligraf Super Servis” МЧЖ
150114, Фарғона вилояти, Фарғона шаҳар,
Авиасозлар кўчаси, 2-уй.